

TRHY A TRHOVÉ VSI V ČECHÁCH A NA MORAVĚ*

Jiří Kejř

Na území Čech a Moravy lze ze zlomkovitých pramenů jen s obtížemi sledovat začátky trhů. Není ovšem nejmenší pochybnosti, že tu byly trhy již od prvních náznaků organizovaného společenského života, ale jejich rozšíření a dosah jejich obchodního obvodu spíše jen tušíme, než opravdu poznáváme, v nedostatečně podrobných náznacích rozptýlených zpráv. Pro naše území, kde se hospodářský život rozvíjel později než v některých sousedních zemích, zcela chybí důležitá trhová privilegia, jež jinde dovolují poznat již od 9. století aspoň v povšechných obrysech rozsah tržní sítě a rozvoj obchodních vztahů i jejich právní úpravy právě tak jako zvláštní svobody kupců.

Nejstarší zprávy o trzích a kupcích na našem území pocházejí z cizích pramenů, mezi nimiž zaujímá závažné místo tzv. Raffelstettenský celní řád,¹⁾ jehož vztah k Velké Moravě byl již přesvědčivě prokázán.²⁾ Ale po rozpadu moravského státu počátkem 10. století se nedá počítat s nepřerušenou kontinuitou hospodářského a obchodního života a je proto vhodné obrátit hlavní pozornost na obchodní styky ve tvořícím se a rozvíjejícím státě Přemyslovců.

Geograficky uzavřené území Čech nevytvářelo příznivé předpoklady pro rozsáhlý tranzitní obchod a hlavní obchodní cesty vedly mimo pohraniční pásma hor, ale způsobilost osídlených českých území podílet se na obchodu nelze podceňovat. Často citovaný záznam Ibrahima ibn Jakoba³⁾ není sice ve všem zcela

*) Tento článek je podstatně přepracovaná, rozšířená a novými odkazy na prameny a literaturu opatřená přednáška, jež byla v původní zkrácené verzi přednesena při sympoziu „Stadt und Markt“, konaném r. 1977 v Rosenau v Rakousku.

¹⁾ CDB I, č. 31.

²⁾ D. Třeštík, „Trh Moravanů“ — ústřední trh Staré Moravy, ČSČH 21, 1973, s. 869—894. Na Třeštíkovo analýzu navazuje R. Marsina, *Město a trh na Slovensku do konca 13. stor.*, HČ 26, 1978, s. 79—80. Raffelstettenskému řádu se podrobně věnovalo několik přednášek při sympoziu „Die Karolinger an der österreichischen Donau“ v Linci r. 1979; jejich publikované texty mi však nejsou k dispozici.

³⁾ Ed. T. Kowalski, *Monumenta Poloniae Historica*, N. S., tom. 1, Kraków 1946, s. 146 — latinský překlad.

spolehlivý, ale jistě má pravdu, že v Praze smíme spatřovat uznávané středisko směny.

V časných rozptýlených a příliš povšechných náznacích je však sotva možné shledávat dostatečně pevné záchytné body pro pronikavou sondu do minulosti našich trhů, tím méně, že není dosud náležitě historicky zhodnocen přínos závažných archeologických nálezů. Je proto radno začít s naším pokusem v době, ve které se už rozhojňují písemné zprávy.

Nemůžeme si jistě naříkat na nedostatek vědeckých prací o rozvoji a dotváření sítě měst na území Čech a Moravy,⁴⁾ ale jejich různorodé cíle a předmět zájmů se nekryjí se studiem trhů. Ty sice tvoří v tomto bádání podstatnou část existujících podkladů, ale jejich územní rozšíření a hospodářský dosah se jen do jisté míry kryjí s otázkami vzniku měst. Trhů a trhových vsí byl daleko větší počet než skutečných měst, jejich vznik patří daleko starší době a jejich prozkoumání je o to obtížnější, že zprávy o nich jsou zpravidla méně určité než o rozvitých městských institucích.

Roku 1039 při příležitosti válečného tažení do Polska, jehož cílem bylo převezení ostatků sv. Vojtěcha do Čech, vyhlásil český vévoda Břetislav v Hnězdně svá známá Dekreta,⁵⁾ která obsahují dvě důležitá ustanovení o trzích. Panovník především zakázal provozovat obchod o nedělích: *Fora autem dominicis diebus omnino ne fiant, interdicimus*, což je možno pokládat za příznak kristianizace země, jak je to ostatně ve shodě s celkovou tendencí pramene. Dále ustanovila Břetislavova Dekreta způsob trestu pro zločince: *... violator ... in medio foro ad palum suspensus*. S výrazem *forum* se v těchto příkazech setkáváme ve dvojím smyslu: jako obchod a jako tržiště. Uvedené věty prozrazují, že obchod si získal už určité rozšíření a že existovala i tržiště, která kromě obchodního významu sloužila také jako shromáždění k závažným událostem.

Je pozoruhodné, že tržiště, jejichž hospodářská povaha byla primární, se objevují v nejstarších pramenných dokladech jako dějiště poprav⁶⁾ nebo jako místa,

⁴⁾ Bylo by zbytečné vypočítávat zde veškerou literární produkci. Stačí jen upozornit, že není dosud jako celek nahrazena práce A. Z y c h a, *Über den Ursprung der Städte in Böhmen und die Städtepolitik der Přemysliden*, Prag 1914. Z nových prací se dvě týkají moravského území: J. B a k a l a, *Zrod městského zřízení na středověkém Opavsku*, Časopis Slezského muzea B 26, 1977, s. 97—122, a H. S t o o b, *Bruno von Olmütz, das mährische Städtenetz und die europäische Politik von 1245 bis 1281*, in: *Die mittelalterliche Städtebildung im südöstlichen Europa*, Städteforschung A/4, Köln — Wien 1977, s. 90—129. Nevýhodou této mimořádně pilné a důkladné práce je nedostatečné přihlídnutí k novým výsledkům českého diplomatického bádání. Autor tohoto článku učinil krátký pokus o poznání relace trhu a města, *Městské zřízení v českém státě ve 13. století*, ČSCH 27, 1979, zvl. s. 228—231.

⁵⁾ Známa prostřednictvím Kosmovy kroniky, FRB II, s. 74.

⁶⁾ Jako příklady mohou být uvedeny poprava spiklenců proti Soběslavu I. r. 1130, FRB II, s. 394, nebo krutá poprava dětí z rodu Vršovců, jak ji líčí k r. 1108 tzv. Dalimilova kronika, vyd. B. H a v r á n e k — J. D a ň h e l k a, *Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila*, Praha 1958, s. 101.

kde byla ohlašována rozhodnutí panovníka.⁷⁾ Takový obraz souvisí jednak s povahou kronikářských záznamů, které líčily neobvyklé zážitky při potrestání zločinců, především spiklenců proti panovníkovi, aniž přitom věnovaly pozornost každodennímu trhovému pořádku, jednak však odpovídá i některým listinným dokladům,⁸⁾ podle nichž byly knížecí příkazy sdělovány širokému okruhu posluchačů na trzích.⁹⁾ V takových případech je vlastně samozřejmé, že se proklamace dály v době trhu, tedy v čase, kdy se shromažďovali účastníci trhu ze samého trhového místa i z okolí. O různých proklamacích na trhu se dozvídáme v průběhu času mnohokrát a byly určitě všeobecným obyčejem;¹⁰⁾ ve 14. století po zřízení dvorského soudu byla proklamace statků, jež připadly odúmrtí panovníku, bezpodmínečnou součástí řízení.¹¹⁾

Již z nejstarších náznaků v pramenech vyplývá, že se trhy objevovaly na českém území naprosto pravidelně a tvořily souvislou síť. Pozvolna lze zjišťovat i jednotlivé informace o hospodářské váze trhů právě tak jako stopy právní úpravy obchodu. Badatel však stojí při takovém průzkumu před nelehkou úlohou. Známé celistvé texty i jednotlivé zmínky pocházejí často z pozdních fals, a proto je někdy značně obtížné vystihnout skutečný stav a rozlišit, v jaké míře padělatelé posouvali své vlastní představy a nároky zpět do dřívější doby. Je proto nevyhnutelné

⁷⁾ Podle Kosmovy kroniky, FRB II, s. 51, r. 1003 odměnění šlechtice *Dovory voce preconica indicitur ubique per fora*.

⁸⁾ Protože listiny tvoří nejvýznamnější oporu pro další vývody, musí být zdůrazněno, že v omezeném rozsahu článku není možno upozornit na všechny podrobnosti nového diplomatického zpracování, ale jeho výsledky jsou pečlivě brány v úvahu. Jen tam, kde bylo nezbytné podepřít naše zkoumání diplomatickou analýzou, budou připojeny příslušné odkazy. Jako směrodatné platí výsledky, jichž dosáhli vydavatelé CDB J. Š e b á n e k a S. D u š k o v á, jejichž práce jsou průběžně sledovány, zvl. *Panovnická a biskupská listina v českém státě doby Václava I*, Praha 1961; *Listina v českém státě doby Václava I*, Praha 1963; *Das Urkundenwesen König Ottokars II. von Böhmen*, AfD 14, 1968, s. 302—422; 15, 1969, s. 251—427.

⁹⁾ Při konfirmaci darování dávek pro olomoucký kostel v letech 1174—1178 vévoda Soběslav II. *universis per fora terre hoc notificare precepit*, CDB I, č. 289. Totéž opakuje i následující konfirmace Fridrichova 1178—1181, CDB I, č. 294. Vévoda Fridrich, poté co udělil 1187 vyšehradské kapitule výsady, nařídil *hec statuta . . . in foro per fidelem nostrum Diwls subcamerarium publico preconio proclamari*, CDB I, č. 317. Tato listina sloužila také jako předloha pro potvrzení Přemysla Otakara I., CDB II, č. 90. Proklamace byly právním obyčejem, jak svědčí listina téhož krále z r. 1212, CDB II, č. 99, podle níž *prefatum predium, ut moris est, in foro proclamatum . . . restituimus*. Směnu úroku nechává král Václav I. vyhlásit *tam in Pragensi quam in Luthomericensi foro*, CDB IV, č. 268. R. 1249 dal král, který tehdy dlel v Litoměřicích, vyhlásit svůj edikt *per omnia fora vicina*, FRB II, s. 305. Stejně tak přísné nařízení, že zemi musí opustit všichni Němci, kteří přišli po smrti Přemysla Otakara II. do Čech a chtěli se obohatit kořistí, bylo vyhlášováno *per civitates et fora ad edicendum et proclamandum voce preconica* FRB II, s. 354. V Hlubčicích podle privilegia z r. 1275, které však opakovalo i starší výsady města, CDB V/2, č. 790, čl. 23, *. . . sunt in anno tria iudicia publica, que pronuctiabuntur in ecclesia et in foro*. Toto privilegium má ještě další ustanovení o trhu, s nimiž se též setkáme.

¹⁰⁾ Viz v předcházející pozn. doklad z r. 1212, kde výslovně *ut moris est*.

¹¹⁾ J. K e j ř, *Počátky dvorského soudu*, Praha 1956, s. 48 ns., s poukazy na prameny.

věnovat soustředěnou pozornost i dějinám slov a jejich významů¹²⁾ i právním institucím, jejichž co nejpřesnější osvětlení má význam také pro správné pojetí hospodářského života. Velmi mnoho nepodložených kombinací či přímo omylů v interpretaci pramenů je zaviněno nedostatečnou analýzou termínů.

S výrazem *forum* jsme se setkali již ve významu „obchod“ a „tržiště“. Ale četné doklady dovolují chápat termín *forum* i ve významu trhového poplatku,¹³⁾ který obvykle vystupuje v pramenech jako *decimum forum* nebo *nonum forum*. Takové zmínky čteme nejčastěji v knížecích a královských listinách pro různé kláštery, kterým panovník věnoval tuto formu důchodů.¹⁴⁾ Leckde představují cenná svědectví o existenci trhů v místech, u nichž o tom nemáme žádné jiné zprávy. Právě v těchto případech je však třeba obezřetně zkoumat mnoho falešných nebo aspoň podezřelých listin, protože kláštery se snažily uplatňovat svá sporná práva podvrženými doklady.¹⁵⁾

Slovo *forum* má ještě další význam; označuje totiž statut celého trhového sídliště. To ale spadá do pozdějšího stadia institucionálního vývoje trhů, protože v takových případech se vztáhly výsady, které v dřívějších stadiích se týkaly jen skutečného trhu, nyní také na sídelní komplex. V této souvislosti je dále nezbytné se zevrubně zabývat i jinými slovními obraty, které přicházejí převážně ve spojení s adjektivem *forensis*, jako *locus forensis*, *villa forensis*, *oppidum forense*

¹²⁾ Snad každá práce o počátcích trhů i měst se musí vyrovnat s obtížnými terminologickými otázkami; o nich posledně Edith E n n e n , *Die Forschungsproblematik Bürger und Stadt — von der Terminologie her gesehen*, in: *Über Bürger, Stadt und städtische Literatur im Spätmittelalter*, Abh. d. Akademie der Wiss. in Göttingen, Philologisch-historische Klasse, Dritte Folge, Nr. 121, 1980, s. 9—26.

¹³⁾ S těmito poplatky se budeme zabývat i dále při analýze *ius fori*. Jen smysl trhového poplatku může být přiznán falešné listině pro opatovický klášter, CDB I, č. 386, srv. i pozn. 15: *ad refocillationem fratrum, qui mittuntur ad colligenda fora*.

¹⁴⁾ Příklady: Přemysl Otakar II. ještě jako markrabí moravský potvrdil 1251 *decimum forum*, které dali již jeho předchůdci rajhradskému klášteru, CDB IV, č. 208; jako král potvrdil 1266 stejné právo v Plzni chotěšovskému klášteru, CDB V/1, č. 475. Svatojiřskému klášteru v Praze potvrdil 1233 *nonum forum* v Litoměřicích, Ústí, Žatci, Mělníku a Prachaticích papež Řehoř IX, CDB III/1, č. 40.

¹⁵⁾ Je to případ břevnovského kláštera; známé *falsum* ze 13. století, které udává jako rok svého vzniku 993, CDB I, č. 375, vzneslo nárok na *decimum forum* ve Slaném, Plzni, Litoměřicích, Kouřimi, Chrudimi a Praze. Falšovatel označil jmenovaná místa jako *civitates*, tedy výrazem, který mu byl běžný, ale pro konec 10. století je vyloučen ve smyslu města. Daleko pozdější podvrh ze 14. století, který se sám vydává za zakládací listinu kolegiálního kostela v Litoměřicích zhruba z r. 1057, CDB I, č. 383, si činil nárok na totéž právo v Litoměřicích. V naší souvislosti by bylo nadbytečné hovořit o diplomatickém prozkoumání této listiny. Jiné *falsum*, které se představuje jako dáni krále Vratislava opatovickému klášteru z r. 1073, CDB I, č. 386, chtělo tomuto klášteru zaručit *nonum forum* ve dvanácti *civitates* Moravie. — Podezřelá listina z 1262, CDB V/1, č. 310, zajišťovala svatojiřskému klášteru *decimum forum* v Praze, Slaném, Netolicích a Prachaticích, srv. i předcházející pozn. Tato listina byla však již 1271 potvrzena pravou listinou Přemysla Otakara II., CDB V/2, č. 644.

apod., aby mohlo být objasněno nejen institucionální zařazení takto označených lokalit, nýbrž také jejich význam v hospodářském systému a v dějinách osídlení.

V některých listinných dokladech vystupují *fora* vedle *civitates* jako organizační forma sídlišť. To však bylo možné teprve po zdomácnění městského zřízení, tedy ve vyšší etapě rozmachu českých a moravských měst a trhů.¹⁶⁾ Jestliže se tedy hlásí listina s podobným obratem do doby před vytvořením institucionálních právních měst na naší půdě, jde o falsum, které se pokouší přeložit zpět do dřívější doby instituce městského zřízení.¹⁷⁾ I takové zprávy však dokládají, že padělatelé si byli vědomi, že ve statutárním smyslu měla *fora* a *civitates* rozdílné zřízení a že mezi nimi bylo odstupňování, které nelze zanedbat s hlediska právní organizace ani rozvoje sídelní sítě.

Máme-li vrhnout pohled na rané období rozvoje našich trhů, musíme se pokusit o pochopení některých slovních spojení, jejichž interpretace není vždy jednoznačná. Kromě obchodní funkce trhů — a ta, jakkoli samozřejmá, vystupuje v pramenech ne vždy s dostatečnou jasností — je nutno sledovat vazbu samého trhu a statutu sídliště, v němž se trh koná. Tu lze pozorovat, že u starých a rozlehlých sídelních komplexů, např. Prahy nebo Olomouce, kde od pradávna existovaly známé trhy, nikdy nezjišťujeme souvislost jejich místního statutu s trhem. První doklad takového spojení je možno zjistit v obratu *forum cum villa*, který se týká moravské lokality Kyjova. Moravský údělný kníže daroval tuto ves po roce 1126 hradištskému klášteru.¹⁸⁾ Tento pramen je ale po dlouhou dobu ojedinělý a bez postačující opory v jiných listinách nemáme možnost porozumět správnému smyslu. Bylo by snad možné interpretovat jej tak, že *villa* tvořila vlastně příslušenství k *foru* a že proto sama lokalita neměla ještě žádné zvláštní postavení, které příslušelo pozdějším trhovým sídlům.¹⁹⁾

V pozdější době nalézáme obvykle obrat *villa cum foro*. Je však nutné dbát s velkou opatrností, z jakých listin pocházejí takové zmínky. Rozhodují listiny domácího původu, které — nehledě na dosud neustálenou terminologii — odpo-

¹⁶⁾ I tehdy se objevují falešné listiny, které pocházejí z doby už stabilizovaných městských institucí a smí se proto přijímat celkem bez námitek rozdíl mezi městy a trhy, jak je v nich vyjádřen; srv. už uvedenou podezřelou listinu pro svatojiřský klášter v Praze, hlásící se do r. 1262, v níž král Otakar II. potvrdil *omnia iura, que . . . predicta ecclesia habuit per civitates et fora provincialia*. Odstupňování *civitates* a *fora* je naprosto zjevné. Totéž se dá poznat i z citované již pasáže kronikářského líčení událostí po smrti Přemysla Otakara II., FRB II, s. 354, *per civitates et fora*, viz pozn. 9.

¹⁷⁾ Falsum na jméno markrabího Jindřicha Vladislava k r. 1203 pro hradištský klášter u Olomouce, CDB II, č. 356, obsahuje *passus dantes eis plenam libertatem . . . villas, fora, civitates locandi*. Je na první pohled zjevné, že podobné právo nemohlo být uděleno v době, kdy ještě neexistovala institucionální města a že formulace mohla vzniknout v mnohem pozdější době.

¹⁸⁾ CDB I, č. 110.

¹⁹⁾ Je to pravděpodobné i proto, že trhy raného období se nekonalý v samém místě, nýbrž na prostoře mimo osídlenou plochu; dokladů z různých území by bylo možno uvádět bezpočet. Byl by to snad i případ Kyjova?

vídají domácím institucím, zatímco papežská potvrzení²⁰⁾ označují často i bezvadně prokázaná institucionální města jen jako *villa cum foro*,²¹⁾ a proto je jejich znění jen druhotného významu.²²⁾

V označení *villa cum foro* smíme snad pokládat *forum* za součást sídelního celku. Prvotní cenu při darování nebo potvrzení má sídliště, v němž byly konány trhy. Někdy bývalo připojeno i další příslušenství. Doklady toho druhu se vrší v posledních desetiletích 12. a na počátku 13. století.²³⁾ V porovnání s dřívějším ojedinělým obratem *forum cum villa* znamenají už vyšší stupeň zřízení, totiž spojení sídliště a trhu, který v něm byl pořádán, ale bylo by sotva správné vyvozovat z toho, že takové trhově sídliště už dosáhlo právního výsadního postavení. K tomu neposkytují naše listiny dostačující oporu a nejsme si proto jisti, zda by bylo správné pokládat takové lokality už za „trhy“ v institucionálním smyslu se vztahem k samotnému statutu místa.

V mnoha dokumentech čteme cenné údaje o trzích, které však neposkytují pevný podklad ke kvalifikaci samých lokalit. Kde jsme dosáhli z jiných pramenů jistoty o městském charakteru sídlištní aglomerace, je situace jednoduchá. Jde o městský trh a veškeré výsady plnoprávního obyvatelstva jsou dány jejich měšťanským statutem. Ale v sídlištích, která dosud nedosáhla městského statutu a v nichž se přesto konaly trhy, se nedá vždy jednoznačně rozlišit, jaký právní

²⁰⁾ K tomu J. K e j ř, *Päpstliche Urkunden und Anfänge des Städtewesens in Böhmen und Mähren*, *Folia diplomatica* 2, 1976, s. 51—63.

²¹⁾ To se týká Kladruh, Dobřan a Kravaň, které jsou jinak známy ze spolehlivých pramenů jako města.

²²⁾ Jindy, v případech, kdy uváděné místo ještě nedosáhlo statutu měst, odpovídají i údaje papežských listin domácí terminologii, ale tu je třeba vždy zkoumat každý případ.

²³⁾ Listina vévody Fridricha z r. 1183 pro klášter v Plasích prokazuje, že trh patřil k příslušenství vsi, CDB I, č. 300: *villam ... Crelowitz ... cum omnibus appenditiis et cum foro contuli*. R. 1207 čteme v listině Přemysla Otakara I. pro olomoucký kostel, CDB II, č. 59: *Villam Cromesir cum foro et omni iure suo*. Když v témže smyslu mluví o Kroměříži k r. 1104 tzv. *Granum catalogi praesulum Moraviae*, vyd. J. L o s e r t h, AÖG 78, s. 69, *villam cum foro et omni iure suo ... enit et ecclesie Olomucensi incorporavit*, jde o jazykový obrat pozdější doby; ohlas právě zmíněné listiny se v něm ozývá, původní předlohu nelze ověřit. — 1237 confirmoval Václav I. německým rytířům mezi jinými statky i *Luben cum foro*, CDB III/1, č. 162. V některých papežských listinách se dají zjistit podobné záznamy, které asi odpovídají skutečnému stavu; první z nich se týká Hroznětína, podléhajícího tepelskému klášteru, a pochází z r. 1219, CDB II, č. 173: *... villam Lyhtenstat cum foro et silva et omnibus pertinentiis earundem*. Tato listina spočívá nejspíše na spolehlivé předloze a je proto třeba upozornit, že brzy budeme muset prozkoumat falešnou listinu, týkající se téhož místa. O *Tuscov cum foro* se dozvídáme z papežské listiny pro kladrubský klášter přibližně z přelomu let 1234—1235 CDB III/1, č. 101, když královská listina z r. 1239, CDB III/2, č. 219, jej jmenuje *villa forensis*. — Ze dvou confirmací papeže Řehoře X. z r. 1273, CDB V/2, č. 707 a 708, se dozvídáme o dalších *villae cum foro* Teplé, Manětíně (Manton) a Staňkově (Ztancon); stranou může být ponechán stejný doklad o Dobřanech ve druhé z těchto listin, protože Dobřany měly už statut města.

statut měla souborná sídelní jednotka a která skupina obyvatel se právně podílela na výhodách trhu.²⁴⁾

Již na tomto místě je možno poznamenat, že na území Čech a Moravy není výraz *forum* běžným označením pro sídliště městského typu, jako tomu bylo ve Slezsku.²⁵⁾ Je totiž nadmíru obtížné vyvozovat z neurčité zprávy o *forum in* ve spojení se jménem místa, jaké zřízení toto sídliště mělo.²⁶⁾

Pojetí celého sídelního komplexu jako *forum* pronikalo v posledních desetiletích 12. století, nejprve v Kladsku. Pražský biskup Jindřich věnoval 1186 johanitskému špitálu *ecclesiam beati Wencezlai in foro Cladzko*.²⁷⁾ Týž kostel byl o osm let později označen jako *forensis ecclesia*.²⁸⁾ Ačkoli biskup byl oprávněn disponovat jen kostelem a jeho privilegium se nevztahovalo k samému sídlu a jeho trhu, je možno v tomto dokladu tušit již rozšíření pojmu *forum* na souhrnnou sídelní aglomeraci. V témže smyslu je třeba rozumět privilegium knížete-biskupa Jindřicha Břetislava pro klášter v Mašřově, později přeložený do Oseka:²⁹⁾ *Forum etiam, quod Patcha dicitur, eisdem fratribus . . . cum his villis assignavit . . .* (následuje seznam sedmnácti míst, mezi nimi i sídlo kostela Mašřov). *Forum* je tu odlišeno od *villae*; není pochyb, že toto *forum* označovalo nejen vlastní trh, nýbrž trhové místo, a že jeho postavení se lišilo od pouhých vsí. Toto pojetí se dokládá i 1225, když král Přemysl I. potvrdil hradištskému

²⁴⁾ Vzdor tomu, že v české listinné zásobě chybějí odpovídající zmínky, smíme přece jen upozornit na skutečnost, zjištěnou na jiných územích, že totiž byla trhová místa, v nichž žily dvě právně rozlišené obce obyvatel, totiž sedláků a kupců, k nimž snad patřili i řemeslníci. Sedláci byli pravděpodobně podřízeni vrchnostenskému dvorskému právu, z kupců se v průběhu let stali měšťané; srv. A. Schulte, *Über Reichenauer Städtegründungen im 10. und 11. Jahrhundert*, Zeitschrift für Geschichte des Oberrheins, Neue Folge V-2, 1890, zvl. s. 146 a 152. O případech osídlení téhož místa dvěma obcemi s rozdílným právem S. Rietchel, *Markt und Stadt in ihrem rechtlichen Verhältnis*, Leipzig 1897, s. 122.

²⁵⁾ Srv. W. Schlesinger, *Forum, Villa Fori, Ius Fori*, in: W. Schlesinger, *Mitteldeutsche Beiträge zur deutschen Verfassungsgeschichte des Mittelalters*, Göttingen 1961, s. 304—305.

²⁶⁾ V listině Jindřicha z Rožmberka pro vyšebrodský klášter 1278 je jmenováno *forum in Merica*, CDB V/2, č. 879; z toho by kromě jistoty o existujícím trhu bylo možno vyvozovat velmi málo o povaze sídliska. Ale v listině je vypočítána řada vsí, rovněž v podobě *villa in . . .* Je proto možno odhadovat, že mezi jmenovaným *forum* a ostatními *villae* je institucionální rozdíl. V podobném případě, pocházejícím z fals kladrubského kláštera, je však už povaha pramene jiná. Z padělané listiny, údajně z r. 1115, CDB I, č. 390, pochází věta: *. . . et forum in Claderub ab omni theloneo liberum constitui*, což se opakuje v dalším falsu konfirmace Fridrichovy, prý z r. 1186, CDB I, č. 405: *In Cladrub quoque forum ab omni theloneo liberum contulerunt*. Na jiné než poddanské postavení vsí Kladrub se nedá myslet, tím spíše, že domnělá zakládací listina jmenuje Kladruby jen jako jednu ze vsí přikázaných klášteru. Kladruby v době, do níž se hlásí listiny, byly jednoduše poddanské sídliště, které podléhalo doзору a právnímu pořádku vrchnosti. Ale padělky pocházejí ze 13. století a tu se snaží promítnout některé pojmy do minulosti. O Kladrubech a kladrubských kupcích ještě uslyšíme dále; zde už zbývá jen upozornit, že v padělcích se *forum* konstituuje pro nižšího feudála, což odpovídá obyčejům 13. století, viz dále.

²⁷⁾ CDB I, č. 313.

²⁸⁾ CDB I, č. 349.

²⁹⁾ CDB I, č. 355.

klášteru *tabernam . . . in iam dicto loco sive foro Prerow*.³⁰⁾ Výraz *forum* zahrnuje v sobě nepochybně celé sídliště, právě tak jako r. 1269 v listině královny Kunhuty pro klášter P. Marie v Brně *curiam quandam sitam in Pohorlich, foro nostro*.³¹⁾

Dobrý příklad pro povýšení vsi do stupně trhu představuje případ Manětína. R. 1235 povolil král Václav I. johanitům³²⁾ *forum apud villam Manetin, exemptum ab omni exactione, totali libertate decoratum . . . perpetue celebrandum, ut cuncto timore depulso publice et audacter ipsum forum adire studeant nullique iurisdictioni subiacentes plena gaudeant libertate*. Tato formulace sama ještě nedovoluje dojít k závěrům o samé lokalitě a jejím právním ustanovení,³³⁾ ale v dalších ustanoveních privilegia čteme závažné příkazy o soudnictví. Král povolil, že žádné spory ať již v trestních nebo majetkoprávních záležitostech nemají být rozhodovány ve správních hradových centrech, *sed per iudicem, quem iam dicti fratres in eodem loco Manetin ordinaverint, terminentur*. K tomu se dále připojuje *locani quoque eiusdem fori nec in predictis castris nec in aliquo loco alio preterquam coram nobis adstare iudicio compellantur*. Tato formulace značí, že povolení trhu změnilo postavení místa, soudní exempce se vztahuje k místu a zahrnuje veškeré obyvatelstvo. Z hlediska terminologie je možno zdůraznit, že v této listině právě tak jako v již zmíněném případě Přerova je postaven výraz *locus* na úroveň označení *forum*, což je dále akcentováno i použitím výrazu *locani*. Přitom však má být vzato v úvahu, že tento usus nelze interpretovat všeobecně a že se s jinak bezbarvým výrazem *locus* setkáme i v jiném smyslu.³⁴⁾

V právě probraných případech znamenalo *forum* už organizační formu,³⁵⁾ kterou nelze ztotožnit s městy, protože *fora* vystupovala vedle měst, ale těšila

³⁰⁾ CDB II, č. 279.

³¹⁾ CDB V/2, č. 581.

³²⁾ CDB III/1, č. 105.

³³⁾ Samo o sobě by *forum apud Manetin* mohlo ukazovat i na případ, že se trh koná mimo osídlený komplex vsi, srv. výše pozn. 19.

³⁴⁾ Obecný význam „místo“ má *locus* u Stříbra 1243, CDB IV, č. 32, a u Strakonice, rovněž 1243, CDB IV, č. 34. Naproti tomu použití tohoto výrazu u Hradce Králové 1241, CDB IV, č. 8, nevystihuje plně statutární zařazení tohoto důležitého východočeského centra, protože bylo městem již od r. 1225, srv. CDB II, č. 278. Listina z r. 1241 však mluví o právním obchodu, který byl uzavřen *in loco, qui dicitur Gradech, in domo fratrum Minorum*, a z toho vyplývá nepochybně, že Hradec měl už městský charakter, protože tam byl usazen žebravý řád; ty se až na netypické výjimky usidlovaly ve městech. — Stranou našich úvah smějí zůstat dvě listiny kladrubské, které označují sídliště přiléhající ke klášteru jako *locus*, protože pocházejí z fals, CDB I, č. 403 a č. 405, a netvoří dostatečnou oporu pro charakteristiku místa. — Ve falešné, ale spočívající na rozličných starších předlohách, listině pro Jevíčko, údajně z r. 1258, CDB V/1, č. 160, se užívá výrazu *locus*, ale v široce pojatých ustanoveních je dále Jevíčko jmenováno jako město.

³⁵⁾ Jako příklad poslouží Hroznětín, který vystupoval 1219 jako *villa cum foro*, CDB II, č. 173, a 1289 byl jmenován *forum*, RBM II, č. 1468: *in foro Lichtenstat et bonis ad idem forum pertinentibus*.

se vyššímu stupni oprávnění než pouhé vsi.³⁶⁾ Zda se dá přesně zjistit statutární postavení míst označených jako *fora*, bude ponecháno dalším úvahám; přímý pramen o tom nepodává žádnou zprávu.

Daleko hojněji než označení trhových center pouhým apelvativem *forum* se v listinách vyskytují rozličná spojení s adjektivem *forensis*. V českém a moravském prostoru lze zjistit tato označení: *locus forensis*, *burgus forensis*, *villa forensis*, *oppidum forense* a *civitas forensis*, tedy vlastně veškerá označení pro kvalifikaci obce, doplněná a specifikovaná slovem *forensis*. Připojení tohoto slova znamená u některých výrazů povýšení lokality do vyššího stupně, tak třeba u spojení *villa forensis*, naproti tomu u *oppidum forense* nebo *civitas forensis* omezení původního významu výrazu.

Označení *locus forensis* nelze najít často a nepatří do doby raného rozvoje trhů a měst. Nejvíce dokladů vzniklo až v době Václava II. V některých privilegiích lze najít dokonce obrat *civitas seu locus forensis*,³⁷⁾ což by se mohlo interpretovat jako identické a *locus forensis* by tak byl vlastně označením pro plně institucionálně rozvité město. Před tímto ukvapeným závěrem však varují jiné zmínky v pramenech, z nichž už zřetelně vysvitne rozdílné postavení obou těmito výrazy označených lokalit.³⁸⁾ V případech povýšení vsi na stupeň *locus forensis* byly pravidlem stanoveny jen dispozice trhem a samo místo sice pečlivě terminologicky odlišeno od pouhých vsí, ale nikdy nebylo označeno jako město.³⁹⁾ Dále je zvláště důležité, že obyvatelé *locus forensis* nejsou nikdy titulováni jako *cives*, nýbrž vždy jen *habitatores*, *homines* nebo *incolae*.⁴⁰⁾ Také v několika listinách, v nichž se v souvislosti s právy některého *locus forensis* děje zmínka též

³⁶⁾ Totéž je možno postihnout 1261 při založení vyšebrodského kláštera, jemuž zakladatel Vok z Rožmberka daroval mj. *forum Stradonitz et villam Plan et curiam Malschitz*, CDB V/1, č. 284. Odstupňování v označení je výrazné.

³⁷⁾ Mezi jinými dary věnoval Václav II. 1295 pražskému biskupství, RBM II, č. 1692, také dvě vsi *citra civitatem seu locum forensem dictum Werona*. V dalším textu se ale mluvilo ještě jednou o Berounu, *villas . . . predicate civitati nostre Werone, quam de novo locari et rehedificari fecimus, duximus adiungendas*. V téže listině byl jmenován ještě jiný *locus forensis* Ratay, které však byly povýšeny na město až ve 14. století. Rozdíl v postavení obou míst je evidentní, tím spíše, že Beroun byl jmenován jako *civitas* již 1266, CDB V/1, č. 475. Jiný doklad se týká 1302 povýšení pozdějšího Jičína na město, *Zydinawes, villa sua, sit de cetero civitas seu locus forensis*; mají se tu konat trhy a *civitas* má při jejich pořádání mít všechna práva jako *civitates aliorum nobilium regni nostri*, CIM IV/1, ř. 15.

³⁸⁾ Rozdíl mezi *civitas* a *loca forensia* vysvitne z privilegia Přemysla Otakara II. pro vyšehradského probošta z r. 1277, CDB V/2, č. 850, jehož lidé mají být eximováni ze soudů v Litoměřicích. Zásada je formulována takto: *homines . . . extra civitatis muros vel loca forensia ab exactionibus collectarum vel iudiciorum ipsarum civitatum aut locorum quorumcunque deberent esse . . . absoluti*.

³⁹⁾ Tak u Božetic 1292, RBM II, č. 2742, nebo Klobouk 1298, RBM II, č. 1804.

⁴⁰⁾ Obyvatelé Police jsou jmenováni *habitatores*, RBM II, č. 1700, Klobouk *homines* nebo *incolae*, RBM II, č. 1804.

o městě, byl rozdíl v institucionálním stupni terminologicky zdůrazněn.⁴¹⁾ Také jiné prameny nedovolují přiznat pro *locus forensis* statut plného města.⁴²⁾ Na tom nemění nic ani skutečnost, že ve dvou případech je dosvědčeno hrdelní soudnictví a *iudex*.⁴³⁾

Burgi forenses se objevují jen v jediném prameni.⁴⁴⁾ Dosavadní literatura však skoro vesměs přijímala, že výraz *burgus* na našem území představuje označení, které jest možné klást na roveň výrazu *villa forensis* a právě ojedinělý obrat *burgi forenses* ještě tuto domněnku zdánlivě potvrzoval.⁴⁵⁾ I když bylo věnováno burgu na teritoriu českého státu nedávno zevrubné pojednání,⁴⁶⁾ je nezbytné se s touto otázkou ještě jednou v krátkosti vyrovnat v rámci našeho zkoumání.

Jest vhodné zopakovat, že termín *burgus* na našem území nikdy všeobecně nezdolal,⁴⁷⁾ že se vynořil jen v určitém časovém úseku a pozdější jeho užití spočívalo jen na předlohách z tohoto období, že s jednou zcela anomální starou výjimkou patřil výhradně Moravě, že jej je možno shledat jen v úzkém kruhu několika klášterních listin a že jeho užití nebo pozdější odezvu lze zjistit toliko v listinách, které diktoval notář 05, tedy olomoucký biskup Robert,⁴⁸⁾ který, sám cizinec, vnesl tento nezvyklý výraz izolovaně do našeho prostředí. Nadto výraz *burgus* se vztahuje jen na určité lokality a nebyly jím nikdy označeny jiné trhové vsi, o nichž je přece jinak zpráv dostatek.

Rovnítko mezi *burgus* a trhovou vsí, jak je vehementně prosazovala část prací o dějinách zvláště moravských měst, spočívá — budiž dovoleno užít toho slova — na optickém klamu. Jak se jeví skutečná situace ve světle pramenné analýzy?

⁴¹⁾ Ve srovnání s *locus forensis* Policí 1295, RBM II, č. 1700, byl Hradec Králové titulován jen *civitas*; v případě Klobouk, zmíněném v předchozí poznámce, bylo tomuto *locus forensis* uděleno právo *oppidi Meynin*.

⁴²⁾ Tak při confirmaci úroku pro *parochialis ecclesia s. Petri in loco nostro forensi dicto Nova ecclesia in terra nostra Opaviensi* 1298, RBM II, č. 1893, nebo u Třebenic 1299, CIM IV/1, č. 14.

⁴³⁾ U Police a Třebenic v předcházejících poznámkách. Privilegia o tom byla vystavena na prosbu vrchnosti a také ji adresována. O soudnictví v biskupských trzích RBM II, č. 2742.

⁴⁴⁾ V listině Václava I. pro tišnovský klášter z r. 1238, CDB III/1, č. 180: ... *universa bona, sive in villis aut theloneis vel burgis forensibus et aliis quibuscunque*.

⁴⁵⁾ Tuto domněnku programově hájil v několika článcích V. R i c h t e r, např. *Glosy k velehradským otázkám*, ČSPSČ 59, 1951; *Raně středověká Olomouc*, Praha—Brno 1959, s. 109 aj. Táž interpretace se objevuje v několika pracích o dějinách Brna nebo v pracích G. C h a l o u p k y, např. *Kolonizace horního Podyjí a počátky města Slavonic*, ČMM 51, 1966, s. 105—152.

⁴⁶⁾ J. K e j ř, *Burgus und burgensis in den böhmischen Ländern*, in: *Die Stadt in der europäischen Geschichte — Festschrift Edith Ennen*, Bonn 1972, s. 210—233. Na výsledcích tohoto zkoumání spočívají i problémy s užitím slova *burgus* v Čechách a na Moravě, jak o nich bude dále pojednáno; v témže článku byly rozebrány i příslušné prameny.

⁴⁷⁾ Přihlédnout nemusíme k užití slova *burgus* v kronice Vincentiově, FRB II, s. 445, k r. 1159, ... *vix per unum miliare a Bononia in burgo ad sanctam Helenam* ... , protože kronikář při svém pobytu v Itálii užil výrazu, který tam byl běžný, aniž tím jakkoli ovlivnil jeho přenesení do Čech.

⁴⁸⁾ J. Š e b á n e k, *Kdo byl notář Otacarus 5*, in: *Studie z české diplomatiky doby přemyslovské*, Praha 1959, s. 5 ns.

Místa, která byla označena jako *burgus*, jsou Brno, Velehrad, Olomouc, Staré Brno, v Čechách pak v jediné daleko starší výjimce Kadaň.⁴⁹⁾ U Kadaně nemáme bližší opory, u některých z ostatních lze skutečně zjistit trh. Velehrad bývá v jiných listinách jmenován jako *villa forensis*. Připočteme-li k tomu izolovanou zmínku o *burgi forenses*, zdálo by se být skoro samozřejmé připisovat výrazu *burgus* v českém království význam trhové vsi.

Vskutku však Brno a Olomouc, starobylá centra státní správy s důležitými přemyslovskými hrady, nikdy nebyly označeny jako trhové vsi, ačkoli se v nich od nepaměti konaly trhy. Ve Starém Brně nikdy trh neexistoval,⁵⁰⁾ a přesto bylo místo označeno jako *burgus*.⁵¹⁾ A měla-li by být přijata identita *burgus* rovná se *villa forensis*, jak by se potom dalo vůbec vysvětlit a odůvodnit spojení *burgus forensis*? Připojení adjektiva *forensis* by v takovém případě bylo zcela nesmyslné a shledáváme-li je, pak je ve skutečnosti právě ono dokladem pro trh a prokazuje naopak, že byly i *burgi*, které nebyly *forenses* a tudíž nevypovídají nic o trhu.

Rekapitulujeme-li známé případy, pak ověříme, že většina dokladů o *burgi* nesvědčí o souhlasném významu obou výrazů, ale naopak — jen jediný! — pro Velehrad.⁵²⁾ Ale ani tam nelze bezvýhradně mluvit o identitě obou, protože nepocházejí z téže listiny či skupiny listin a jejich významovou shodu je třeba vykombinovat z věcného srovnávání. Pozdější písaři vůbec výrazu *burgus* nerozuměli, protože v opisech a potvrzeních Přemyslovy listiny pro Velehrad přepisovali slova *modo burgus* nevysvětlitelným vlastním jménem *Modoburgus*, které pokládali jen za jednu z řady současně uváděných lokalit.⁵³⁾ Není tedy ani u Velehradu identita *burgus* = *villa forensis* jednoznačně prokázána. V Brně a Olomouci víme jen o existenci trhů, ale nikdy nebyly jmenovány jako *villae forenses* a je dokonce vyloučeno je tak zvat; mocné hrady s rozlehlými podhradími, jejichž městům podobný charakter byl nepopíratelný už před jejich povýšením na právní města, měly málo společného s prostšími *villae forenses*. A v burgu Staré Brno vůbec žádný trh nebyl.

Musíme se jednoznačně vzdát vykonstruované domněnky o rovnosti *burgus*

⁴⁹⁾ CDB I, č. 310, listina vévody Fridricha pro johanity z r. 1186, kolem které jsou některé diplomatické nejasnosti. Smíme přisvědčit mínění, že termín *burgus* sem přinesli johanité, v. V. V o j - t i š e k, *Bratislavské burgum*, in V. V o j t i š e k, Výbor rozprav a studií, Praha 1953, s. 417.

⁵⁰⁾ To přesvědčivě dokázal G. Č a l o u p k a, *K nejstarším dějinám Brna*, in: Brno v minulosti a dnes 7, 1965, s. 142—150.

⁵¹⁾ Je však třeba obezřetně zacházet s nejstarší zmínkou, jež pochází z falsa pro zábrdovický klášter, prý z r. 1210, CDB II, č. 364, které vzniklo až před r. 1235. Při jeho výkladu záleží na interpunkci, která mění obsah do té míry, že se doklad vůbec nemusí vztahovat na Staré Brno, nýbrž na *burgus* v Brně samém; v podrobnostech viz studii v pozn. 46, s. 220 a zvl. pozn. 61, tamtéž. Pak by se Staré Brno objevilo jako *burgus* jen jednou, a to až r. 1293, CDM IV, č. 320.

⁵²⁾ Listina Přemysla Otakara I. z r. 1228, CDB II, č. 321. O velehradském trhu se budeme muset zmínit i dále.

⁵³⁾ Rozbor dokladů v mé studii (viz pozn. 46), s. 212—214.

a *villa forensis*, opřít se o diplomaticky prověřené případy výskytu slova *burgus* v listinách a přiznat mu patrně smysl uzavřené skupiny domů, tedy sídelního typu. Ojedinělý výskyt spojení *burgi forenses* nelze vykládat jinak než jako individuální, u nás nikde jinde se neopakující označení, které stojí na místě jiného podobného obratu. Teprve připojení slova *forensis* činí tu z burgu trhový útvar.

Také spojení *civitas forensis* je možno nalézt jen ojediněle v našich listinách, a to v uspořádání majetkových otázek, jak je potvrdil Přemysl Otakar II. pro šlechtice Bohuslava z Trnovan r. 1275.⁵⁴⁾ Mezi jinými potvrzovanými statky čteme: *recepatur etiam partem suam Crihouichi, civitatem forensem, que sita est in provincia Podbride . . .* Cerhovice ale nebyly město, a proto je třeba i zde počítat s trhovým místem. Nápadný výraz *civitas* v takové souvislosti nemůže mířit na městskou instituci a smíme jej přičíst nejspíše dikci znamenitého královského notáře Jindřicha.⁵⁵⁾ Připojením adjektiva *forensis* se pojem *civitas* poníží ze svého plného významu.

Přistupme nyní k *oppidum forense*. Toto označení se vyskytuje v mnoha případech, nezůstalo omezeno na určitý časový úsek a nezávisí ani od užívání v jednom okruhu listin. Začneme naše zkoumání třemi listinami markrabího Přemysla, které vznikly v krátkém čase mezi 22. říjnem 1234 a 28. březnem 1235 a hovoří obecně o *oppida forensia*. Všechny tři byly vydány pro důležité premonstrátské kláštery na Moravě⁵⁶⁾ a osvobozovaly příjemce od povinnosti podílet se na stavbě, případně opevňování *oppida forensia*.⁵⁷⁾ Souvislosti vzniku těchto listin byly už objasněny.⁵⁸⁾ Z těchto listin, dochovaných v originálních vyhotoveních, se vyvozuje, že tehdy byla opevňována už i trhová místa.⁵⁹⁾ Ale velmi nápadná je skutečnost, že kromě těchto nepochybných povšechných dokladů se označení *oppidum forense* dlouho neobjevuje ve spojení s určitou jménem uvedenou lokalitou a že se znovu vynořilo a stalo se obvyklým až v době Přemysla Otakara II. Od r. 1258 bylo více lokalit titulováno jako *oppidum forense*⁶⁰⁾ a ve 14.

⁵⁴⁾ CDB V/2, č. 798.

⁵⁵⁾ Je bezpečně zjištěno, že tato listina je jeho dílem, v. Š e b á n e k — D u š k o v á, *Das Urkundenwesen*, AfD 15, s. 332 ns.

⁵⁶⁾ CDB III/1, č. 87, pro Louku; CDB III/1, č. 106, pro Hradisko; CDB III/1, č. 107, pro Zábrdovice.

⁵⁷⁾ O imunitě od těchto prací V. V a n ě č e k, *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě (12.—15. stol.)* II, Praha 1937, s. 92. Že účast na opevňovacích pracích byla povinná, potvrzuje kronikářské vyprávění, tzv. Příběhy krále Václava I., FRB II, s. 303, které hovoří o hrazení měst a trhových vsí a dodávají *compellens religiosos et seculares clericos ad earundem civitatum municiones vel fossata constituenda*.

⁵⁸⁾ Listina pro Louku je stylisticky i graficky dílo notáře Hilaria, který diktoval několik listin markrabího Přemysla, srv. Š e b á n e k — D u š k o v á, *Panovnická a biskupská listina*, zvl. s. 87 ns. Pro Hradisko diktoval listinu vynikající notář O 5. Tato listina sloužila jako přímá předloha zábrdovické listiny, která slovně opakuje skoro celý obsah, a byla psána pisařem P 3, v. Š e b á n e k — D u š k o v á, *Panovnická a biskupská listina*, s. 78, a tamtéž na dalších místech.

⁵⁹⁾ K tomu se ještě v dalším vrátíme.

⁶⁰⁾ Příklady: Broumov 1258, CDB V/1, č. 162; Hulin a Vyškov 1267, CDB V/2, č. 526; Žihle 1268, CDB V/2, č. 559; Slavětín 1268, CDB V/2, č. 565; Domažlice 1288, RBM II, č. 1432;

století se toto označení stalo nejobvyklejším pro sídliště, jež sice nebyla městy s plným právním statutem, ale jejichž postavení, zvláště vzhledem k trhu, se odlišovalo od pouhých vsí.

Jmenování ve třech uvedených klášterních privilegiích není zjevně možno pokládat za ovlivnění příštího usu; časový odstup je příliš hluboký a užití v úzkém okruhu listin⁶¹⁾ lze sotva interpretovat jako institucionální kontinuitu, jež předznamenala rozvíjení pojmu. Užití tohoto pojmu v markrabských listinách bude nejspíše odpovídat snaze dát výraz novým historickým skutečnostem v etapě bouřlivého rozvoje sítě trhů.⁶²⁾ Přidání adjektiva *forensis* k výrazu *oppidum*, který v té době již značil i právní město,⁶³⁾ asi vyjádřilo úmysl vydavatele neuznat plný městský charakter těchto míst, přece však zdůraznit jejich trhový význam.

U listin, hovořících o *oppida forensia*, si musíme povšimnout ještě jedné okolnosti. Ponecháme-li stranou pozoruhodnou starší skupinu tří markrabských listin pro moravské premonstrátské kláštery, nebylo toto označení obvyklé v královských listinách a uvedené doklady jsou vzaty skoro výlučně z různých biskupských listin.⁶⁴⁾ Žádná z nich neobsahuje dispozici trhem nebo povýšení do hodnosti trhovích míst, nýbrž vždy jen pouhou kvalifikaci míst, jmenovaných v listinách.⁶⁵⁾ To je na jedné straně důkaz, že trhoví provoz nespadal pod pravomoc biskupů, na druhé pak svědectví, že toto institucionální označení trhovích míst nebylo v souhlase s obvyklými výrazy královské kanceláře. K tomuto zjištění je možno dodat, že označení *oppidum forense* v posledních letech 13.

Touškov 1288, RBM II, č. 1288; Roudnice 1302, CIM IV/1, č. 16. R. 1276 čteme i obecně o *oppida forensia* kláštera vilémovského, u nichž král nařídil, že *tempore nove monete in suis forensibus oppidis homines ipsius monasterii per nostros monetarios cambire denarios non cogantur inviti*, CDB V/2, č. 811.

⁶¹⁾ Připomeňme, že vydavatel všech dokumentů byl týž, že příjemci byly tři sobě blízké moravské kláštery téhož řádu a že původ listin jeví těsné příbuzenství. Není možno ani odhlížet od nápadné časové shody.

⁶²⁾ Podobný význam má i užití již probraného označení *burgi forenses*, které rovněž spadá do časové souvislosti s právě probranými doklady o *oppida forensia*.

⁶³⁾ Už nejstarší městská listina pro Uničov z r. 1223, CDB II, č. 246, označovala sídliště vzniklé o deset let dříve jako *oppidum*.

⁶⁴⁾ Z listin vypočítaných v pozn. 60 nevznikla ani jediná v královské kanceláři. Dokonce i královský mandát ve prospěch vilémovského kláštera, CDB V/2, č. 811, vznikl u příjemce, v. Š e b á n e k — D u š k o v á, AfD 15, s. 384. Ve 13. století se spojení *oppidum forense* nalézá převážně v listinách církevních hodnostářů.

⁶⁵⁾ U některých z jmenovaných míst víme o jejich trzích už ze starších zpráv. Broumov byl krátce předtím jmenován *villa forensis*, CDB V/1, č. 73, totéž platí o Hulínu, CDB V/1, č. 283. Domažlice byly od 1265 město, CDB V/1, č. 450, a o jeho trhu se dozvídáme 1273 z papežské listiny, CDB V/2, č. 708. Zbývalo by objasnit, proč je biskupská listina zná jen jako *oppidum forense*. Touškov jsme zaregistrovali již v letech 1234—1235 jako *Tuscov cum foro* a 1239 jako *villa forensis*, viz pozn. 23.

století poznenáhlu mizelo a že sama královská kancelář začala užívat titulatury *locus forensis*, jak se už o tom stala zmínka.

Ve 14. století se ale označení *oppidum forense* znovu objevuje, tentokrát v panovnických listinách, a kategorie *oppida forensia* se stala vyhraněnou institucí.⁶⁶⁾ V příští praxi se hodilo označení *oppidum forense* velmi dobře pro menší sídelní celky na venkově, kterým nepříslušela plná městská práva, ale byla přece jen pro své okolí důležitá jako trhová střediska. Prohlédneme-li si četné zmínky o této přechodné formě ze 14. století, rádi přesvědčíme mínění, které je zařazuje do kategorie „Minderstädte“,⁶⁷⁾ tedy míst s neplnými městskými právy.

Frekvence názvu *oppidum forense* v listinách dovoluje rozlišit tři fáze. V první z nich, kterou představuje okruh tří listin z let 1234—1235, jde o hledání vhodného vyjádření dosud vágní instituce, ve druhé v biskupských listinách a teprve ve třetí o rozvitou instituci, jejíž označení se stalo obvyklé v královských listinách.

Je na čase obrátit nyní naši pozornost ke zdánlivě nejjednoduššímu, ale ve skutečnosti nejasnějšímu označení *villa forensis*. Pojmem trhově vsi se zabývala už slušná řada badatelů, ale jejich vývody nelze považovat vždy za průkazné, především také proto, že při svých úvahách neprobrali veškerou historickou látku. Ostatně mnoho nejasností vnesla také interpretace zvláště pozoruhodného dokladu, totiž věty z tzv. Příběhu krále Václava I., které líčí povstání Přemysla Otakara proti jeho otci králi Václavovi r. 1249 a popisují panovníkovo úsilí o opevnění měst: *civitatem Pragensem fecit murari et alias villas forenses, quae iuxta vulgare nostrum dicuntur civitates, muniri praecepit lignis vel lapidibus*.⁶⁸⁾ To vedlo k přesvědčení, že *villae forenses* byly vlastně městy a že toto označení může být vystiženo ve smyslu pojmu „město“.⁶⁹⁾

Utvrzení tohoto interpretačního pokusu se dá snad zjistit ve dvou pozdějších pramenných dokladech. V poznámce o mýcení polického lesa⁷⁰⁾ byla situace popsána *circa villam forensem, que Brunow vulgariter vocatur*. V témže prameni se však užilo i označení *civitas*, které je snad možno vztahovat též k Broumovu.⁷¹⁾ Odtud by tedy bylo možné vyvozovat městský charakter zmíněné *villa forensis*. Druhý doklad, listina krále Václava II. z r. 1284 pro klášter Hradisko, obsahuje

⁶⁶⁾ Přesvědčivý důkaz pro to je listina markraběho Karla z r. 1342 pro Strachotice, RBM IV, č. 1163, v níž panovník povýšil pouhou *villa* na *oppidum forense* a povolil mu právo, jaké mají *alia forensia oppida terre nostre Moravie*. K tomu H. Stob, jako v násl. pozn.

⁶⁷⁾ H. Stob, *Minderstädte — Formen der Stadtentstehung im Spätmittelalter*, in: H. Stob, *Forschungen zum Städtewesen in Europa I*, Köln—Wien 1970, zvl. s. 233 ns. Autor poukázal i na typické doklady z pramenů české provenience.

⁶⁸⁾ FRB II, s. 303. Ohlas tohoto místa v kronice Marignolové, FRB III, s. 564, nemá dostatečnou průkaznost vypovídat o poměrech 13. stol.

⁶⁹⁾ V. Vojtíšek, *Bratislavské burgum*, s. 421.

⁷⁰⁾ CDB V/1, č. 73.

⁷¹⁾ J. V. Šimák, *Počátky Broumova a Broumovska*, ČČH 42, 1936, s. 575—582, podal přehled starších pramenů i příslušné literatury.

obrat *civitates seu villas forenses*. Mocí této listiny povolil totiž panovník, *ut ipse abbas et suus conventus, civitates seu villas forenses sui monasterii, videlicet Knenicz, Kyiow, Zwitauiam, Hranicz et Strelnam abbatis, in terra nostra Moravia existentes, sepibus, blancis, turribus, fossatis et aliis municionibus seu munimentis cingere valeant et munire . . .*⁷²⁾ V dalším textu listiny byla tato místa vymezena jen jako *civitates*. Přihlédneme-li pro srovnání k podobně znějícím místům z cizích kronik,⁷³⁾ zjišťujeme, že bylo dost záchytných bodů, které — viděno povrchně — připouštějí souhlasné vysvětlení. Ke správné odpovědi však může dospět jen důkladná analýza dosažitelných listinných dokladů.

Domnělé nejstarší údaje pocházejí ze dvou fals vzniklých ve 14. století na jméno Jindřicha Vladislava, údajně z let 1200 a 1201, které do tohoto dávného času překládají pozdější stav.⁷⁴⁾ Protože ani institucionální pojetí vůbec neodpovídá fingovanému datu, můžeme tedy tyto texty ponechat stranou⁷⁵⁾ a přihlédnout podrobněji k historicky spolehlivým zprávám.

První autentický pramen, který se dochoval, listina olomouckého biskupa Roberta pro velehradský klášter z r. 1220,⁷⁶⁾ rozlišila při výčtu míst, náležejících klášteru, *Welehrad villa forensis cum omnibus suis appendiciis* od ostatních jednoduchých *villae*, které byly uvedeny jen svými jmény. Nedá se pochybovat, že institucionální zřízení této trhové vsi⁷⁷⁾ bylo již odlišné od postavení pouhých vsí.

K témuž výsledku dospějeme i po prozkoumání dalších údajů, které vznikly za vlády krále Václava I. Nejblíže příští zmínka se nalézá v listině šlechtice Jana z Polné pro klášter Nížkov přibližně z let 1232—1234.⁷⁸⁾ Fundátor věnoval

⁷²⁾ CDM IV, č. 222 — RBM II, č. 1324.

⁷³⁾ G. Frey, *Die Schicksale des königlichen Gutes in Deutschland unter den letzten Staufern seit König Philip*, Berlin 1881, s. 6, cituje Chronicon Urspergense, s. 85, která na jednom místě staví do protikladu *villas seu predia rusticana* a *civitates seu villas, in quibus fora habentur*. H. Ludat, *Der Ursprung der ostdeutschen Wicken*, VSWG 29, 1936, s. 114—136, upozorňuje na místo z Velkopolské kroniky *Vicus enim in slavonico proprie civitas dicitur, in qua forum exercetur. Nunquam aliqui dicunt „transeamus ad civitatem“, sed „vadamus ad wik“*. K témuž místu též W. Schlesinger, *Städtische Frühformen zwischen Rhein und Elbe*, in: W. Schlesinger, *Beiträge zur deutschen Verfassungsgeschichte des Mittelalters II*, Göttingen 1963, s. 210.

⁷⁴⁾ CDB II, č. 351 a 352.

⁷⁵⁾ Obě falsa se týkají statků a výsad premonstrátského kláštera v Hradisku a obsahují obraty, které mohou pocházet až z doby rozvitého městského zřízení. Mluví se např. o *civitates* na Moravě ve smyslu měst. Pro naše úvahy může být jen podotčeno, že *villae forenses*, jmenované v těchto podvržených dokumentech, souhlasí většinou s uvedeným již vypočítáním *civitates seu villae forenses* z listiny krále Václava II. pro týž klášter.

⁷⁶⁾ CDB II, č. 195.

⁷⁷⁾ Připomeňme, že totéž místo bylo 1228 pojmenováno *burgus*, což dalo podnět k probranému již pojetí *burgus* — *villa forensis*. V dalším se budeme Velehradem znovu zabývat.

⁷⁸⁾ CDB III/1, č. 100. K této listině J. Šilhán, *Osecká listina*, VVM 28, 1976, s. 196—206. Autor ale nerespektoval diplomatický rozbor Šebánka a Duškové *Listina v českém státě*, zvl. s. 128—130, a proto je třeba podrobit jeho vývody nové revizi; srv. nyní J. Čechura, *K otázce věrohodnosti tzv. osecké listiny*, in: Ústecký sborník historický.

klášteru *villam forensem Nesekove*, ostatní místa byla jmenována jen jako *villae*. Další doklady jsou vzaty už z královských listin a zřízení uváděných *villae forenses* bylo všeobecně jasně odlišeno od obyčejných vsí.⁷⁹⁾ Totéž lze zjistit i ve falsu, které se samo hlásí do doby Václava I.⁸⁰⁾ *Villa forensis* tedy zaujímal vyšší zařazení ve stupnici oprávnění různých lokalit, což bylo dále zdůrazněno i tím, že mnohdy byly vypočítány různé *villae*, které patřily k *villa forensis*.

Nyní se ale musíme zabývat na výsost zajímavým případem, jehož správné vysvětlení má mimořádnou důležitost pro osvětlení otázky trhových vsí na naší půdě. Při založení města Uherského Hradiště r. 1257 přeložil Přemysl Otakar II. do nového sídelního celku dva trhy; jeden z *villa forensis Welehrad*, která náležela bohatému velehradskému klášteru, druhý z místa Kunovice, které byly uvedeny jen svým jménem bez další specifikace jejich statutu.⁸¹⁾ Všechny listiny, které se k tomu vztahují, starostlivě rozlišují kvalifikaci obou míst⁸²⁾ a tím prozrazují, že samotný trh nebyl jediným kritériem trhové vsi, protože se konal právě tak v pouhé vsi,⁸³⁾ o níž bychom to bez výslovných pramenných zpráv vůbec nemohli předpokládat.⁸⁴⁾ V dalším výkladu se budeme k tomuto případu muset vrátit.

Další údaje jsou vyňaty z listin různých vydavatelů, které tu a tam obsahují narážky na právní postavení *villae forenses*. Nejčasnější z nich, panovnická pro řád německých rytířů z r. 1261, povoluje vrchnosti vysokou soudní pravomoc

⁷⁹⁾ Tak v konfirmaci statků náležejících kladrubskému klášteru r. 1239, CDB III/2, č. 219; zde jsou kvalifikovány jako *villae forenses* Touškov a Přeštice; totéž se shledává v podobné konfirmaci pro tišnovský klášter, jež se týká trhové vsi Tišnova 1240, CDB III/2, č. 260. Jako odškodnění za jiné statky odevzdal král pražskému biskupu Mikulášovi 1250 *villam forensem Kynow cum omnibus pertinentiis . . . et cum theloneo et foro habente plena iura, que nostris sunt temporibus constituta*, přičemž jiná současně jmenovaná místa vystupují jen jako *villae*, CDB IV, č. 183. Týž rozdíl byl učiněn také při potvrzení statků špitálu sv. Františka v Praze 1253 u Humpolce, CDB IV, č. 266. V té souvislosti nemůže zůstat mimo pozornost Václavova listina pro johanity, již panovník potvrdil řádu Hrobníky. Spolehlivá rekonstrukce původního znění prozrazuje, že panovník povolil mezi jinými výsadami *villam forensem necnon fortem sibi domum construendi*, CDB IV, č. 27. Tentokrát však není možné srovnání s jinými označeními, protože jiná lokalita nebyla už jmenována; srv. i potvrzení téže listiny, CDB V/1, č. 392.

⁸⁰⁾ CDB IV, č. 242; listina se týká trhové vsi Dačic.

⁸¹⁾ V jednotlivostech v. H. Fischer, *Die Siedlungsverlegung im Zeitalter der Stadtbildung*, Wien 1952, na několika místech.

⁸²⁾ CDB V/1, č. 136, z r. 1257; č. 156, z r. 1258; č. 261 — papežské potvrzení právních obchodů, obsažených v obou královských listinách.

⁸³⁾ Ačkoli v královských a také v dalších pozn. uvedené markrabské listině byly Kunovice jmenovány pouhým jménem bez dalšího označení, neodchýlila se papežská listina celkem od pojetí obou a použila výrazů *villa . . . de Conovicz ad eundem regem et de forensi ad vos spectancium villarum campestrium . . .* Papežská listina nemůže být směrodatná svou terminologií, ale má být přece jen citována, protože jinak respektuje dikci královských listin.

⁸⁴⁾ U Kunovic máme ještě starší doklad o trhu. Už 1251 potvrdil tehdejší markrabí Přemysl Otakar rajhradskému klášteru *decimum forum* v Kunovicích, CDB IV, č. 208, srv. výše pozn. 14.

v jeho dvou trhových vsích Miletíně a Chomutově.⁸⁵⁾ Z textace listiny vysvítá, že obě měly již dříve trh, jehož konání a práva už nebylo třeba upravit; jen kompetence soudu byla rozšířena. V témže roce věnoval král olomouckému biskupovi Brunovi veškerý obvod Hulin *cum ipsa villa forensi Hulin et aliis villis ad ipsam spectantibus* spolu s dalšími majetkovými hodnotami.⁸⁶⁾ Dvě jiné zmínky ze šedesátých let můžeme v této souvislosti ponechat mimo okruh úvah,⁸⁷⁾ zatímco jmenování trhově vsi Friedberg v Brunově testamentu zaslouží aspoň zběžného upozornění.⁸⁸⁾ Šlechtic Smil z Lichtenburka osvobodil listinou z r. 1269 lidi žďárského kláštera od celních poplatků *per omnes civitates nostras et villas forenses*.⁸⁹⁾

Z časů Přemysla Otakara II. a Václava II. přihlédneme k dalším písemnostem, které podávají zprávu o různých *villae forenses*.⁹⁰⁾ Jako typický příklad může být uveden testament pana Oldřicha z Hradce z r. 1294, ve kterém tento významný světský feudál odkázal své statky panovníkovi.⁹¹⁾ V obsáhlé listině byl jmenován velký počet lokalit, u nichž je ve většině případů rozlišena jejich kvalifikace jako *civitas* nebo *oppidum*, *villa forensis*, pouhá *villa* a *castrum*. Zařazení těchto míst do příslušného stupně svědčí pro to, že mezi *villae forenses* a obyčejnou vsí na jedné straně a městem na druhé straně byly rozdíly v jejich zřízení a statutu. Totéž vychází najevo i z uzavřeného narovnání, v němž panovník ponechal za peněžní odškodnění statky, připadlé mu odúmrtí, šlechtici, který zamýšlel obhajovat své právo k nim.⁹²⁾ Také v tomto právním aktu bylo dodrženo odstupňování mezi vsí, trhovou vsí a městem⁹³⁾ právě tak jako r. 1304 při vypočítávání statků věnovaných nově založenému zbraslavskému klášteru.⁹⁴⁾

Již z těchto dokladů by se smělo vyvozovat, že rovnítko *villa forensis* = město nelze hájit a že musí být vzat ohled na institucionální odstupňování. Tento

⁸⁵⁾ CDB V/1, č. 265.

⁸⁶⁾ CDB V/1, č. 283. Připomeňme si, že Hulin byl 1267 v testamentu biskupa Bruna označen jako *oppidum forense*, viz výše pozn. 60.

⁸⁷⁾ Je to potvrzení Přemysla Otakara II. pro johanity, týkající se Hrobníků z r. 1263, které opakuje rozhodující *passus* jen z předchozí listiny z r. 1243, viz výše pozn. 79, a nepravá zakládající listina kláštera ve Vizovicích, která údajně r. 1261 mluví o trhově vsi Loučka, CDV V/1, č. 290.

⁸⁸⁾ CDB V/2, č. 526. V této listině jsou kromě této trhově vsi jmenována i dvě *oppida forensia*, totiž Hulin a Vyškov, v. výše pozn. 60. Friedberg v pozdějších dobách poklesl a na jeho místě vznikl Místek, v. E. S c h w a r z, *Volkstumsgeschichte der Sudetenländer II*, s. 419.

⁸⁹⁾ CDB V/2, č. 578.

⁹⁰⁾ Je zajímavé zjištění, že také toto označení se v posledních letech Přemysla Otakara II. a na počátku vlády Václava II. objevovalo řidčeji a teprve v devadesátých letech zase přibývalo. Jak už jsme mohli pozorovat, je to právě čas, z něhož pocházejí doklady pro *locus forensis*.

⁹¹⁾ RBM II, č. 1656.

⁹²⁾ RBM II, č. 1841.

⁹³⁾ ... *super villa forensi dicta Zuzelicz cum villis ad eandem spectantibus* ... *nec non super castro et media civitate Horupnik cum villis* ... *ad castrum et mediam civitatem predictam pertinentibus*.

⁹⁴⁾ RBM II, č. 2004; rozlišují se *civitates* — města, *villae forenses* — trhově vsi a pouhé vesnice, jež nejsou blíže označeny.

závěr samozřejmě neznamená, že bychom chtěli trhovým vsím upírat jejich hospodářský význam; také *villae forenses* hrály roli centrálních míst a mnoho z nich bylo asi podobno malým městům té doby svým vnějším vzhledem a příležitostmi ke směně na trhu. V očích prostých sedláků, kteří dodávali své produkty na trh, byl stavovský rozdíl mezi obyvateli trhově vsi, kteří zůstávali *homines* své vrchnosti, a *cives* města sotva rozhodující.

Ačkoli musíme v dalším počítat s rozdílem mezi městy a trhovými vesnicemi, přistoupíme přece jen ještě jednou k pramenným dokladům, z nichž byla vyvozována zdánlivá identita obou.⁹⁵⁾ Nejprve musí být uznáno, že všechny texty nebyly sestaveny s naprostou právní přesností a že dokonce ani jejich dochování někdy neobsahuje nepochybné a jednoznačné znění.⁹⁶⁾ Dále je vhodné upozornit, že jen jediné z uváděných míst toho druhu pochází z listiny, tedy autentického dokumentu, zatímco jiná jsou vyňata jen z kronik, přičemž citování ze vzdálených cizích kronik může sloužit jen ke srovnání, ale pro naše území neskýtá pevnou oporu.⁹⁷⁾

U listiny krále Václava II. z r. 1284 musíme obezřetně zkoumat ústavněprávní stránku značení *civitates seu villas forenses*. U pěti jmenovitě uvedených míst⁹⁸⁾ není možno ve všech případech přesně stanovit, zda jim už příslušel statut města nebo zda zůstávaly v kategorii trhově vsí. Protože král povolil hradištskému klášteru, aby dal těchto pět míst obehnat hradbami, bylo by možno vyvozovat, že byla vlastně povýšena na města. Ale hradby samotné nemohou být považovány za rozhodující znak města a v našich dosavadních úvahách jsme se také krátce dotkli otázky opevněných trhů. Z existence hradeb se dá obvykle jen zřídka vyvodit, jaký statut místu příslušel.⁹⁹⁾ Naproti tomu výraz *civitas*, který v tom čase značil nepochybně město, by byl dostatečným svědectvím, že tato místa byla napořád městy.¹⁰⁰⁾ Ale při nejistotě o správném významu použitých

⁹⁵⁾ Viz pozn. 68, 70, 72, 73.

⁹⁶⁾ To platí o fragmentu o Broumově, CDB V/1, č. 73; srv. úvodní poznámky vydavatelů. Přitom není vůbec jisto, zda se označení *civitas* vztahuje na Broumov.

⁹⁷⁾ V pozn. 73 citovaná *Chronicon Urspergense* ličí ztráty na královském majetku za Filipa Švábského a obviňuje vládce, že zastavil venkovské statky své šlechtě a ministeriálům. Tak se stalo, že mu zůstalo jen jméno zeměpána, města nebo trhově vsi a některé hrady. Úmyslem vypravěče bylo zdůraznit rozdíl mezi pozemkovými statky a jinými součástmi královského jmění. Proto použil k vystižení městských sídlišť vysvětlení *civitates seu villas, in quibus fora habentur*. Nesmí se přehlédnout, že i pro venkovské vsi použil vysvětlujícího doplňku *villas seu predia rusticana*. Ve výše citované polské kronice je na první pohled zřejmé, že slova *civitas, in qua forum exercetur*, mají sloužit vlastně jen k vysvětlení pojmu *vicus*. Tyto příklady jsou důkazem, že i v cizích kronikách nebyly vždy zřetelně rozlišeny institucionální pojmy. Pro naše poměry nelze vyvozovat žádnou paralelu.

⁹⁸⁾ Citovaný *passus* viz výše, s. 23.

⁹⁹⁾ To budiž namítnuto proti domněnce S. R i e t s c h e l a, *Markt und Stadt*, s. 149, která se mnohokrát opakovala i v jiných pracích, protože hledal rozdíl mezi městem a trhem v opevnění.

¹⁰⁰⁾ U žádné z jmenovaných lokalit se nedá přesně zjistit okamžik, kdy se stala městem; u některých je městský statut pochybný i v další době.

slov se musí především uvážit, že samu listinu nelze v tomto vyjádření vykládat zcela jednoznačně. Obrat *civitates seu villas forenses* není totiž nutno chápat „města čili trhové vsi“, nýbrž je možno jej interpretovat ve smyslu „města nebo trhové vsi“. ¹⁰¹⁾ Pak se nám rovné postavení obou skupin rozplývá a naopak lze uvažovat o jejich různosti. Postavena proti mase dokladů, které dokazují zvláštní postavení měst proti trhům, může tato listina platit jen jako nezřetelná anomálie, ale nemůže vyvrátit diferenciaci obou pojmů.

Zůstává ještě vysvětlit nejzávažnější oporu pro tvrzení, že *villae forenses* byly už vlastně městy, totiž prve citovanou větu z Příběhů Václava I. ¹⁰²⁾ Je totiž mylné vykládat *passus villas forenses, quae iuxta vulgare nostrum dicuntur civitates* ve smyslu rovnosti mezi oběma pojmy. Je třeba upozornit na skutečnost, že jde o označení *iuxta vulgare nostrum*, tedy v národní řeči, tj. česky. V době, kdy kronikář psal své líčení, krátce po událostech roku 1249, značilo slovo *civitas* v českém písmenném materiálu jen město a už nebylo obvyklé užívat tohoto výrazu podle dřívějšího způsobu pro hrad. Totéž lze ověřit i z našeho kronikářského vyprávění. Všechna skutečná právní města, která v něm byla jmenována, totiž Praha, Litoměřice a Žatec, jsou označena výlučně jako *civitates*, zatímco několikrát zmiňovaný pražský hrad se objevuje jako *castrum* nebo *urbs*. Když byly tedy *villae forenses* označeny v řeči lidu jako *civitates*, zůstává otázkou, zda tím může být míněn jiný výraz než město. Byl snad v češtině ekvivalent *villa forensis*? Ani obrovský materiál staročeského slovníku neobsahuje přesně odpovídající označení nebo slovní spojení. ¹⁰³⁾

Kronikář nám tedy prozrazuje, že v počátcích urbanizace byly jak *villae forenses* tak i *civitates* označovány tímž výrazem město. ¹⁰⁴⁾ Ale je možno z toho odvozovat institucionální identitu? Naopak, kronikářova dikce to nedovoluje. V latinském textu dokonale rozlišuje *villae forenses* a *civitates* a zprávu je

¹⁰¹⁾ Např. u výše zmíněné listiny Smila z Lichtenburka, CDB V/2, č. 578, ... *per omnes civitates nostras et villas forenses*.

¹⁰²⁾ K tomu můj pokus interpretace v článku *Die Anfänge der Stadtverfassung und des Stadtrechts in den böhmischen Ländern*, in: *Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte, Vorträge und Forschungen* 18, Sigmaringen 1974, s. 440. Citovaný *passus* viz výše, str. 22.

¹⁰³⁾ Německé „Markt“ znamená jednak sám trh, jednak i označení trhového místa odlišného od vsi, ale nemajícího ještě statutu města; je to ve skutečnosti ekvivalent našeho *villa forensis*. Možná, že i pro naše poměry by označení kvalifikace celého místa jako „trh“ rovněž vyhovovalo potřebě diferenciaci.

¹⁰⁴⁾ V rámci skromného článku je nemožné se zabývat původním smyslem slov město — místo a všimnout si všech jednotlivostí, které musí vzít v úvahu i paralelitu německých výrazů Stadt — Stätte. Posledně se zabýval tímto problémem H. L u d a t, *Zum Stadtbegriff im osteuropäischen Bereich*, in: *Vor- und Frühformen der europäischen Stadt im Mittelalter*, Abh. d. Akad. der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-historische Klasse, Dritte Folge, Bd. 83, Göttingen 1973, s. 77—91, který přihlédl i ke své dřívější práci o tomto problému a také k nejvýš nešťastným polemickým poznámkám J. B ě l i č e.

o tom, že lidové řeči nebyl ještě znám institucionální rozdíl ve stupni zřízení,¹⁰⁵⁾ který ale v myšlení tvořícího se měšťanstva a v jemné řeči latinských pramenů byl již zcela vyhraněn.

Kritické přezkoumání všech dosažitelných dokladů tedy prokázalo, že *villae forenses* zaujímaly nejen hospodářské, nýbrž i institucionální zvláštní postavení ve struktuře osídlení českého státu.

Ale ještě něco musí být zdůrazněno. Ne všechna místa trhů byla jmenována jako *villae forenses*; už zvážený rozdíl mezi *villa forensis Velehrad* a Kunovici, kde se také konaly trhy, signalizoval, že je nezbytné přistoupit k naší otázce ještě s další prohloubenou pozorností.

U výrazu *oppidum forense* bylo možné pochybit, které listiny ho užily v rozličných časových úsecích. Toto kritérium ale není směrodatné u označení *villa forensis*, protože se vyskytuje v královských i jiných listinách, jejichž vydavateli byli duchovní nebo světští feudálové. Přesto stojí za pokus hledat jiná kritéria, která by byla způsobilá vypovídat více o *villae forenses* a právním obsahu tohoto pojmu. Východiskem tohoto pokusu se může stát odlišné označení pro Velehrad a Kunovice v týchž listinách.

Listiny, které se týkají Uherského Hradiště, mluví o Velehradu výslovně jako o majetku velehradského kláštera, zatímco Kunovice byly královskou doménou. Jestliže probereme z tohoto hlediska jiné dokumenty, dospějeme k pozoruhodnému závěru. Všechny dosud jmenované případy, v nichž byla jmenována trhově ves nebo se obecně mluvilo o trhových vsích, se týkaly buď míst s trhem, které netvořily součást královských domén, nebo takových, které podle královského věnování právě mocí příslušné listiny přešly do vlastnictví nižšího duchovního nebo světského feudála. Nikdy se nedozvídáme o trhově vsi, která patřila ke královským statkům nebo zůstala pod panovníkovým panstvím.¹⁰⁶⁾ Z toho se musí dovodit, že *villa forensis* bylo označení, jehož se užívalo jen pro nekrálovské lokality. V tomto závěru je také třeba hledat vysvětlení, proč Kunovice

¹⁰⁵⁾ Z toho bude třeba odvodit závěr, že původní význam slova „město“ nezahrnoval ústavní rozlišení, nýbrž funkci centrálního místa, především tedy trhovou. Paralelu k tomu je možno hledat i ve skandinávském okruhu, kde slovo *kaupung*, *kaupangr*, *köpinge* značilo jak trhové místo, tak i město; v jednotlivostech K. Z e r n a c k, *Der europäische Norden als Städtelandschaft der Frühzeit*, in: *Beiträge zur Stadt- und Regionalgeschichte Ost- und Nordeuropas*, red. K. Z e r n a c k, Wiesbaden 1971, s. 37. Do téže souvislosti je možno uvést nakonec z našich pramenů zmíněný už doklad na *locus sive forum* v případě Přerova, viz pozn. 30, nebo případy, kdy jako *locus* bylo zváno i skutečné město, viz v pozn. 34 zmínky o Hradci Králové a Jevíčku. I v tom je náznak podvojnosti významu místo—město.

¹⁰⁶⁾ Kromě Kunovic může být zmínka i o Provodově, kde bylo *forum regium*, které přešlo jako královský dar na břevnovský klášter, CDB IV, č. 289, viz dále i pozn. 110. Listina není pravá, ale i z ní je vidět, že o královském trhu se dozvídáme až při majetkovém převodu. Tomu neodporuje ani zpráva o královnině trhu v Pohořelicích z r. 1269, viz pozn. 31; královna nebyla nositelem regální výsosti a i ona měla svůj majetek z vůle krále.

nebyly uvedeny jako *villa forensis*, ačkoli ze všech pramenů o těchto dvou sídlištích vysvítá, že mezi nimi nebyl hospodářsky žádný rozdíl.

Tázeme-li se pak dále, proč se vyvinul a udržoval tento stav věcí, dospějeme k odpovědi, jež hledá řešení v královském trhovém regálu. Na své vlastní půdě přece panovník nepotřeboval potvrzovat taková práva a jejich propůjčení institucionálním zařazením; naproti tomu u trhů, jež byly povoleny jiným subjektům, bylo nezbytné zdůraznit propůjčení takového práva, jež bylo výrazem regální výsosti. V čase hospodářského vzestupu a rostoucího objemu směny, v čase vrcholného sídelního pohybu, v jehož průběhu byly stále získávány nové plochy půdy pro hospodářskou aktivitu, měly mnohé vrchnosti zájem vytvořit nezbytné možnosti směny na trhu. Ale vznik trhů nebyl jen záležitostí hospodářského rozvoje, ale také královských zájmů na hospodářském životě, dohledu nad obchodními cestami a ochraně kupců;¹⁰⁷⁾ trhovému regálu se uplatňoval a aplikoval ve všech formách. Vrchnost nemohla a nesměla založit trh nebo povýšit ves na trh bez královského povolení; vždyť i ve vyvinutých právních městech muselo královské svolení předcházet zavedení dalšího trhu.¹⁰⁸⁾

V období vznikání měst byla královská regální výsost nad trhy úplně rozvinuta.¹⁰⁹⁾ Ani přeložení trhu nebylo bez královského povolení možné a vrchnosti se staraly, aby je obdržely. Mohli jsme již přihlídnout k přeložení trhů z Velehradu a Kunovic do nově zakládaného města Uherského Hradiště, ale i jiné případy přeložení trhu dosvědčují týž právní stav.¹¹⁰⁾

V různých listinách o povýšení města je řeč i o trhu, který bude smět být konán ve městě.¹¹¹⁾ Ačkoli každé město mělo svůj trh, bylo přece jen právo pořádat trhy vždy udělováno výslovně. To odpovídá výsostnému postavení panovníka, protože bez jeho vůle nesměl být trh nikde založen.

¹⁰⁷⁾ Příkladem ochrany účastníků na výročním trhu je listina pro Kladruby 1233, CDB III/1, č. 44: *venientes cum mercimoniis de diversis partibus terrarum ac recedentes in nostram manum regiam excipimus, securitatem perpetuam promittentes.*

¹⁰⁸⁾ A. H a a s *Pravomoc českého krále nad poddanskými městy a městečky* Právněhistorické studie 4, 1958, zvl. s. 154—164.

¹⁰⁹⁾ O vývoji trhového regálu na naší půdě A. Z y c h a, *Prag. Ein Beitrag zur Rechtsgeschichte Böhmens im Beginn der Kolonisationzeit*, Prag 1912. Již Kosmas Pragensis líčí k r. 1100 případ trhu *in villa Sekir Kostel*, který kníže Otto zakázal a pak znovu potvrdil, FRB II., s. 169—170.

¹¹⁰⁾ Přeložení trhu z Měnina do Žatčan 1248 povolil král Václav I. biskupu Brunovi, CDB IV, č. 253; podobné přeložení trhu z Provodova do Police, ke kterému svolil Přemysl Otakar II. 1253 na prosbu břevnovského kláštera, je sice dosvědčeno jen padělanou listinou, CDB IV, č. 289, která ale byla vyhotovena na základě pravé listiny v nepříliš dlouhém časovém odstupu; v. Š e b á n e k — D u š k o v á *Listina v českém státě*, s. 18 ns. Ve smyslu právního zřízení nelze proti přeložení nic namítat, což bylo zjevně úmyslem padělatele.

¹¹¹⁾ Příklady: Kynšperk 1232, CDB III/1, č. 26; Hněvkovice 1262, CDB V/1, č. 359; Chřenovice 1265, CDB V/1, č. 432; Kravaře 1276, CDB V/2, č. 807 — k diplomatickým problémům se vznikem listiny v. J. P r a ž á k, *Privilegium Přemysla I. pro Doksany a jeho confirmace z r. 1276*, SAP 5/1, 1955, a další literatura, uvedená v CDB na příslušném místě; Hranice, údajně 1251, CDB IV., č. 212, falsum vzniklé kolem r. 1280.

Když přehlédneme dosud probrané pramenné výpovědi, zjistíme, že všechny listiny, týkající se rozličných trhových míst, měly na mysli týdenní trh a že v mnohých z nich byl také udán den v týdnu, v němž měl trh být pořádán. Údaje o výročních trzích lze nalézt mnohem později a řidčeji; pocházejí obvykle z listin pro důležitá obchodní střediska.¹¹²⁾

Den v týdnu, v němž byl konán trh, měl svou závažnost ještě v jiném ohledu. V některých městech platily v ten den zvláštní předpisy pro soudnictví. Ve Znojmě zasedal v trhový den také provinciální soud.¹¹³⁾ V Hlubčicích nemohl být proti nikomu, kdo *in die forensi* něco koupil na trhu, vznesen nárok, že věc pochází z krádeže; když však koupil něco mimo trh nebo v jiný den, byl za to zodpovědný podle přesně stanovených pravidel.¹¹⁴⁾ V Žatci byla v trhově dny rozšířena pravomoc rychtáře,¹¹⁵⁾ v Německém Brodě bylo podle článků městského práva z r. 1278 přísně stíháno porušení míru.¹¹⁶⁾ Je tedy vidět, že k trhu se vázaly i další právní obyčeje nebo předpisy a že i v rozvitých městech s plnými městskými právy představoval trh velmi závažnou a přísně upravenou záležitost.

V hospodářském smyslu byl týdenní trh trhem pro blízké okolí. Právě tímto způsobem se prosazovala v mnoha malých městech a trhových místech na venkově jejich středisková povaha, ale i ve velkých obchodních centrech hrál blízký trh významnou roli pro jejich okolí i pro samo město. V žádném případě nesmí být podceňován význam dálkového obchodu, ale český a moravský materiál potvrzuje soud těch historiků, kteří vyzvedají závažnost spádového trhového okruhu.¹¹⁷⁾ Skoro plánovitě zřízená síť trhů se vázala převážně k blízkému okolí.

¹¹²⁾ Jako první město obdržely výroční trh Kladruby již 1233, CDB III/1, č. 44, ale s živým ruchem zde se musí počítat již v dřívějších dobách, protože král Přemysl obdržel vysokou sumu a *Cladrubensis mercatoribus*, CDB II, č. 366. Třebaže je tato listina, hlásící se zhruba do r. 1213, falešná, musí se počítat s jejím reálným podkladem; vznikla ostatně ještě v první polovině 13. století. Další příklady listin na výroční trh: Opava 1247, CDB IV, č. 108; Uherské Hradiště 1258, CDB V/1, č. 156; Olomouc 1261, CDB V/1, č. 295; táž listina zpravuje i o výročním trhu v Brně, podle jehož pravidel se má Olomouc řídit. Zjevný rozdíl mezi výročním a týdenním trhem se ukazuje v privilegiu markrabího Přemysla pro Rajhrad, CDB III/1, č. 90, v němž byl potvrzen sedmidenní trh, který se konal *ex antiqua institutione* na svátek apoštolů Petra a Pavla, a odděleně byla stanovena středa jako trhový den. V tomto případě, ač je situace nepochybná, se neobjevuje výslovně výraz výroční trh.

¹¹³⁾ Jako svědci listiny pro klášter v Louce r. 1278, CDB V/2, č. 863, jsou kromě jmenovitě uvedených svědků jmenování obecně i další, *qui eo die ad forum in Znoym convenerunt et ad iudicium provinciale*.

¹¹⁴⁾ CDB V/2, č. 790, čl. 24—25; potvrzení svobod města Hlubčic 1275.

¹¹⁵⁾ CDB V/1, č. 464; královské privilegium z r. 1265.

¹¹⁶⁾ CDB V/2, č. 873, čl. 16.

¹¹⁷⁾ Souhlasí sice, že na trhu pro blízké okolí nebylo možno získat nijaký pozoruhodný zisk a že proto dobrodružný kupec, který chtěl vydělat víc, se přiklonil dálkovému obchodu, H. Planitz, *Kaufmannsgilde und städtische Eidgenossenschaften in niederfränkischen Städten im 11. und 12. Jahrhundert*, ZRG GA 60, 1940, s. 14, ale shromáždění prodávajících a kupujících, konané jen v určitých obdobích, nebylo rozhodující pro vznik četných menších trhů a měst. Od velkých

Rozsah obchodů uzavřených při trhu a různorodost nabízených produktů se nedají zjistit pro čas, který nás zde zajímá. Naše zprávy sice informují o mnoha trzích, z nichž se podává jejich hospodářská závažnost, ale nelze z nich vyvodit záchytný bod pro prohloubený rozbor. Dokonce ve velkých sídlištních centrech, v nichž se nalézalo několik tržišť, lze usuzovat na jejich specializaci na různé produkty až z pozdějších zpráv.

Odborníku v historické geografii musí být ponecháno k rozhodnutí, zda se zeměpisné rozdělení trhů dá spolehlivě zakreslit na mapě. Dosažitelné podklady nejsou kompletní. O mnoha trhových místech se dozvíme až z pozdější doby a je velmi obtížné postihnout bezpečně jejich původ; o jiných chybí vůbec starší zprávy. Proto by byla mapa s trhy jmenovanými v písemných pramenech velmi mezerovitá a bylo by nezbytné věnovat pozornost i časovým vrstvám vzniku trhů a sídelnímu pohybu. Ve skromném rámci těchto našich úvah není možné podniknout podrobné studium.

V dosavadním zkoumání jsme dospěli k jistým závěrům, ale dosažitelné podklady ještě nejsou vyčerpány. Zbývá rozřešit ještě závažný problém, který se vyvozuje z předcházejících odstavců: organizace trhu a trhové právo.

Nikde nenajdeme psané články trhového práva; trhové právo bylo obyčejové, jehož obsah nelze rozeznat ve všech jednotlivostech. Ale jisté náznaky přece jen existují a jsou to zase naše listiny, které několikrát zpravují o *ius fori* nebo *ius forense*.¹¹⁸⁾

Nejprve se musí rozeznat, že *ius fori*¹¹⁹⁾ vystupuje na naší půdě v dvojím smyslu. Neznamenal totiž jen samo trhové právo, nýbrž také nárok vrchnosti požadovat trhový poplatek.¹²⁰⁾ V řídkých případech mohli být od trhových po-

a důležitých sídel a středisek dálkového obchodu nevede cesta k četným maloměstským trhům, které byly nově zakládány a míněny jako blízké trhy; srv. W. Schlesinger, *Forum*, s. 293 ns. Už A. Schulte, *Reichenauer Städtegründungen*, s. 154, poukázal, že výroční trhy jsou přeceňovány pro vznik měst. Srv. nově J. Sydow, *Fragen zum Marktproblem aus südwestdeutscher Sicht*, in: *Stadtverfassung — Verfassungsstaat — Pressepolitik*, Festschrift für Eberhard Naujoks zum 65. Geburtstag, Sigmaringen 1980, s. 42: „Es trifft allerdings sicher zu, dass grundsätzlich auf dem Weg vom Markt zur Stadt dem Wochenmarkt stärker die Eigenschaft anhaftete, eine Siedlungskonzentration zu fördern und damit stadtbildend zu wirken.“

¹¹⁸⁾ Výraz *ius forense* naznačoval v Německu trhové právo; dá se to sledovat od doby Jindřicha IV. V. K. Junghans, *Die deutsche Stadt im Frühfeudalismus*, Berlin 1959, s. 133; G. Köbler, *Zur Entstehung des mittelalterlichen Stadtrechts*, ZRG GA 86, 1969, s. 193.

¹¹⁹⁾ Již na tomto místě musíme konstatovat, že německý listinný materiál, jehož vynikající analýzy od S. Rietshela, *Markt und Stadt*, zvl. s. 73, 108, 173, stále podržují svou cenu, může být brán v úvahu pro *ius fori* na našem území jen sekundárně, protože nejen pochází z daleko starší doby, ale míří v mnoha případech na městské instituce, což se pro tu dobu pro české poměry nehodí.

¹²⁰⁾ V tomto smyslu je rozumět odkazu v testamentu šlechtice Kojaty z r. 1227, CDB II, č. 303, jímž získává opatovický klášter *totum ius fori* v Hněvině Mostu; o otázkách spojených s právním pochopením Kojatova testamentu stačí odkaz na J. Křiváček, *Dva testamenty šlechty Kojaty*, AUC — Iuridica 3, 1978, s. 301—320. V častěji zmiňovaných listinách o založení Uherského

platků osvobození *homines* církevní instituce. Snad nejčasnější případ takové imunity se dá najít v privilegiu Jindřicha-Břetislava z let 1195—1197 pro waldsaský klášter: ...*in ipsa rerum suarum transvectione ab universo thelonei totiusque forensis iuris exactione perpetuo absolutos esse decrevimus*...¹²¹⁾ Ve 13. století se tu a tam shledává udělení podobné výsady,¹²²⁾ ale tyto výjimečné případy jen zvýrazňují jinak obvyklou povinnost odevzdávat trhové poplatky, které přinášely nezanedbatelný příjem nejen nižším feudálům, ale samému panovníkovi.

V královském mandátu adresovaném brněnským měšťanům byl vzat v ochranu brněnský klášter sv. Marie, protože jej brněnská městská správa omezovala v jeho právech. Panovník přikázal, *ut ratione huius libertatis seu gracie iura foralia, sive vendant, sive emant, eisdem nullatenus denegatis*.¹²³⁾ Termín *iura foralia* značí v tomto případě právo obchodovat na trhu.¹²⁴⁾ V našich pramenech je to zvláštní případ, který jinak nemá obdoby, a nemůže být kladen na roveň vlastnímu trhovému právu, ale obsahově podává svědectví o důležité složce trhového práva.

Obdaření místa právem trhu se dalo obyčejně ve formě povýšení souhrnného sídliště na úroveň trhu, jak toho byly uvedeny příklady. Jiný případ představuje královské rozhodnutí, že se má v Olomouci konat výroční trh, který se bude řídit podle pravidel brněnského výročního trhu.¹²⁵⁾ Tentokrát se vztahuje udělení práva výlučně na výroční trh; Olomouc přece měla své městské právo právě tak jako svůj trh již dříve. Z této listiny se nedá tedy prokázat nic dalšího pro problémy trhového práva.

Přistupujeme nyní k dvěma dokumentům, jejichž význam je směrodatný pro rozšiřování trhového práva. Nejprve má být prozkoumáno obsahově bohaté

Hradiště to je určeno jednoznačně: trh se měl konat v týž den, jak bylo obvyklé ve Velehradě, *et ipso die omnia que provenire poterint, cedent monasterio iure fori; alio die, sicut in Conowitz hactenus est servatum, et illo die fori omnia, que proveniant, nobis cedent*.

¹²¹⁾ CDB I, č. 356.

¹²²⁾ Ve třech listinách z let 1234—1235, které byly vydány od markrabího Přemysla pro tři moravské premonstrátské kláštery a o nichž jsme již pojednali v jiné souvislosti, jsou *homines* těchto klášterů osvobozeni, *ut ... per totam terram nostram iura forensia non persolvant*, s charakteristickou výjimkou *nisi forte mercator extiterit*. Formulace této imunity zní ve všech listinách skoro stejně. Podobný případ nalézáme ve falsu, vzniklém krátce na základě pravé listiny, pro lodi kostela sv. Hypolita, údajně z r. 1252, CDB IV, č. 244, kde bylo určeno: ... *a iure, quod berne seu losunge Theutonice dicitur, quod diebus forensibus in civitate Znoymensi solvitur, homines dicte ecclesie ... esse volumus absolutos*. Terminologická nepřesnost v označení *berna* nebo *losunga* může být snad odstraněna; jde jasně o trhové poplatky. O imunitě od trhových poplatků V. V a n ě ě k, (jako v pozn. 57), s. 116.

¹²³⁾ CDB V/1, č. 155. O šest let později vydal týž panovník nový mandát ve prospěch téhož kláštera, CDB V/1, č. 301, kterým bere ve stejném smyslu v ochranu lodi kláštera. Listina je sice podezřelá, ale obsahově není námitek proti jejím ustanovením.

¹²⁴⁾ *Ius vendendi et emendi* tvořilo základní prvek v *iure fori*: W. S c h l e s i n g e r, *Forum*, s. 293.

¹²⁵⁾ CDB V/1, č. 295. O této listině J. Š e b á n e k, *K otázce kupeckého domu v Olomouci*, Slezský sborník 61, 1963, s. 46—60.

privilegium markrabí Přemysla pro klášter v Rajhradě z r. 1234, s nímž jsme se už setkali.¹²⁶⁾ Markrabí mezi jinými výsadami potvrdil klášteru: *Ipsam autem villam Raygrad dico, eidem celle adiacentem, iure forensi, prout ubique teutonice libertatis est, fundatam confirmavimus, die forensi in quarta feria constituto*. Ačkoli by ani z této listiny nebylo možné objasnit obsah trhového práva, obsahuje přece jen závažný passus o německé tržní svobodě. Jsme odkázáni jen na hypotézy, ale sotva pochybíme, uznáme-li, že trhové právo původně zdomácnělo skutečně jako „německá svoboda“. Byli to nejspíše opravdu němečtí kupci, kteří se usadili v důležitých obchodních centrech státu¹²⁷⁾ a přinesli s sebou své právní obyčeje, které se však velmi rychle vztáhly i na ostatní obyvatelstvo. Bylo by příliš smělé chtít hledat přímé vazby na německá trhová práva;¹²⁸⁾ podklady pro to jsou ještě příliš nejisté, ale passus o *libertas teutonica* musí být brán za všech okolností vážně, protože pochází z nepochybně pravé listiny zachované v originále.¹²⁹⁾

Druhý dokument, ke kterému musíme mít ohled, je listina pro klášter v Litomyšli, datující se rokem 1259, sice nepravá,¹³⁰⁾ ale se závažnými závěry pro naše téma. Protože tato listina vznikla velmi krátce po tomto údajném vročení, bude třeba věnovat důvěru jejímu institucionálnímu obsahu, tím spíše, že příjemce byl veden zájmem, aby mohl své výhody uplatnit podle platného řádu. Podle znění listiny *civitas ipsorum, que Luthomisl dicitur . . . iure fori, iure civili, iure iudicii ceterisque iuribus ac libertatibus gaudeat, quibus civitas nostra Gretz et alie civitates nostre per regnum Bohemie sunt contente*. Ve třech jmenovaných právech byla vyjádřena podstata městského práva. Ale aby mohl být lépe pochopen význam a smysl těchto práv, pokusme se vysvětlit citovanou větu podrobněji.

Ius fori je nutno považovat za právo trhové, které tedy obsahovalo nejen pravidla o konání trhu a obyčejích při nich dodržovaných, nýbrž také oprávnění pořádat trhy a brát z nich vyplývající příjmy. Ale co má pak znamenat *ius civile*, když — jak známo — je v magdeburských soudních listinách význam obou označení shodný?¹³¹⁾ Záhy budeme moci ověřit, že tato identita pro naše

¹²⁶⁾ CDB III/1, č. 90, viz výše pozn. 112.

¹²⁷⁾ Bylo by možné poukázat na německou obec v Praze nebo německé obyvatelstvo Brna.

¹²⁸⁾ Mapa německých trhových práv u K. J u n g h a n n s e, *Die deutsche Stadt im Frühfeudalismus*, s. 101.

¹²⁹⁾ Markrabí vydal listinu s přivolením krále, který také dal přivěsit svou pečeť. V jednotlivostech Š e b á n e k — D u š k o v á, *Panovnická a biskupská listina*, s. 75 ns, s poukazy na starší literaturu.

¹³⁰⁾ CDB V/1, č. 195. Téhož dne došlo skutečně k povýšení Litomyšle na město, tamtéž č. 194. Falsum vzniklo před r. 1263, protože tehdy byla vyhotovena kvasikonfirmace, opakující skoro doslovně jeho text, CDB V/1, č. 372. Viz diplomatickou analýzu těchto listin v uvozovacích poznámkách v CDB; též Š e b á n e k — D u š k o v á, *Urkundenwesen* 14, zvl. s. 396—397.

¹³¹⁾ S. R i e t s c h e l, *Markt und Stadt*, s. 57; W. S c h l e s i n g e r, *Forum*, s. 289.

území neplatí. V našich listinách se neobjevují tyto pojmy ojediněle a žádný z příslušných dokladů nedovoluje předpokládat rovnost mezi nimi.

Zdánlivě nejdřívější doklad musíme z opatrnosti ponechat mimo okruh úvah. Tzv. Bořivojova donace, která měla vzniknout v prvních letech 12. století, ale jejíž znění je známo až z pozdějších variant,¹³²⁾ nemůže být pro podezření interpolací pocházejících z doby rozvitého městského zřízení zařazena mezi spolehlivé prameny bez potřebné nové analýzy.¹³³⁾ Ani dvě příští pramenné zmínky neposkytují dostačující oporu pro bezpečné poznatky, protože jsou zařazeny ve falešných listinách, nicméně mají být prozkoumány z důvodů nápadných souvislostí.

Shodou okolností udávají obě falsa rok 1213 jako dobu svého vzniku. První z nich, kterou bereme v úvahu, je privilegium Přemysla Otakara I., z něhož se dozvídáme o kladrubských kupcích.¹³⁴⁾ Král prý od jmenovaných kupců dostal padesát marek stříbra *relaxans eos a solutione civili(!) iuris, scilicet a duplicibus vulpinis pellibus*, tedy vlastně od plnění v naturáliích. Tento význam výrazu *civile ius* se ukazuje jako anomálie, která se už nikdy neopakuje, a proto, s ohledem na prokázaný podvrh listiny, nemůže v ní být hledána seriózní opora.¹³⁵⁾ Jiná je situace u vsi Hroznětína, náležející tepelskému klášteru *cum omni iure forensi et civili*.¹³⁶⁾ Třebaže důkladná diplomatická analýza královské listiny dokázala osvětlit mnoho podrobností a prokázat také vznik listiny nedlouho po údajném datu,¹³⁷⁾ zůstává uvedený obrat *cum omni iure forensi et civili* stále ještě neobjasněn.

Z papežské listiny, konfirmace statků tepelského kláštera z r. 1219, víme, že v Hroznětíně existoval trh.¹³⁸⁾ Tato skutečnost by byla dostatečně odůvodněna výrazem *ius forense*, právě tak jako tomu bylo u probraného již privilegia pro Rajhrad. Co má tedy znamenat ono *ius civile*? Na městské právo se dá sotva myslet, protože nejen r. 1213, údajném roku vzniku listiny, nýbrž ani v době

¹³²⁾ CDB I, č. 389; viz i úvodní poznámku vydavatele, tamtéž.

¹³³⁾ A. Z y c h a, *Prag*, s. 229, byl přesvědčen, že se může prameni obsahově důvěřovat. Od jeho práce nevyšla žádná nová podrobná analýza. Pro naše úvahy rozhoduje, že slov *civis*, *civitas* a *ius civile* se užívá ve smyslu městských institucí, což ovšem nezaručuje správný výklad původní věcné náplně a právního významu Bořivojovy donace.

¹³⁴⁾ CDB II, č. 366. Datování listiny je opřeno o skutečnost, že se mluví o panovníkové cestě do Řezna, kde se zúčastnil r. 1213 říšského sněmu. Listina je psána touž rukou, která vyhotovila i listinu pro Kladruby 1235, CDB III/1, č. 116. V. N o v o t n ý, *České dějiny* I/3, s. 310, pozn. 3, se pokusil listinu obhájit proti podezření, nicméně se musí počítat s falsem, srv. Š e b á n e k — D u š k o v á, *Listina v českém státě*, s. 26, a hlubokou analýzu veškerého kladrubského listinného okruhu, S. D u š k o v á, *Listiny kladrubské*, SPFFBU, řada C 2, 1953, s. 285—303.

¹³⁵⁾ V. N o v o t n ý, l. c., musel v tomto bodě přiznat své pochybnosti.

¹³⁶⁾ CDB II, č. 368.

¹³⁷⁾ S. D u š k o v á, *Dva zvláštní případy konfirmačních listin Václava II*, in: *Studie k české diplomacie doby přemyslovské* (jako v pozn. 47), zvl. s. 86 ns. K tepelským listinám nově K. H a u b e r t o v á, *O nejstarších tepelských listinách*, Plzeň, 1981, s. 16 ns.

¹³⁸⁾ CDB II, č. 173: ... *villam Lyhtenstat cum foro*, viz i pozn. 23.

jejího skutečného vyhotovení, tedy přibližně r. 1217—1219¹³⁹⁾ se v Čechách nedá odkrýt žádný náznak městských institucí a nadto Hroznětín ještě dlouho potom neměl skutečné městské zřízení.¹⁴⁰⁾ Nechceme-li posouvat vznik listiny do ještě pozdější doby, pak se musíme odvážit vyslovit domněnku, že slovo *civilis* znamená tentokrát souhrn majetkových práv. V každém ohledu zůstává citovaná věta podezřelá až do uspokojivého a odůvodněného objasnění.¹⁴¹⁾

Následující doklady o *ius civile* pocházejí již z listin, které mají na zřeteli plně městské instituce. První z nich, často citovaná listina královny Konstance pro město Hodonín,¹⁴²⁾ jejíž spolehlivost se v poslední době pokusilo obhájit několik prací,¹⁴³⁾ prozrazuje, že panovnice povolala do města nové německé obyvatelstvo *super regale civileque ius nostrum*. Tento passus snad smíme vysvětlit jako vystižení výsostných práv nad vznikajícími městskými institucemi.

S tímto pramenem však končí nejistota, co má *ius civile* opravdu znamenat. V dalších případech se setkáváme s tímto označením skoro všeobecně ve smyslu městského práva, a to speciálně městských práv majetkových, s výjimkou dokladů, kdy stojí *ius civile* jako světské právo naproti právu kanonickému.¹⁴⁴⁾ Případy, které mají váhu pro naše vývody, znají výraz v technickém smyslu¹⁴⁵⁾ a týkají se zvláštního statutu měšťanů nebo městských právních obyčejů.¹⁴⁶⁾

¹³⁹⁾ Dušková, s. 97; datování přijímá i Haubertová l.c.

¹⁴⁰⁾ Ani z místního jména končícího na -stadt nemůžeme vyvozovat plný městský charakter místa; srv. W. Kuhn, *Die Stadtnamen auf -stadt*, in: W. Kuhn, *Beiträge zur schlesischen Siedlungsgeschichte*, München 1971, s. 171, s přihlédnutím k případu Hroznětína — Lichtenstadt.

¹⁴¹⁾ Nebylo mi možné prozkoumat listinu, ale její fotografická reprodukce u Duškové, tab. I., se zdá prozrazovat na rozhodujícím místě jakousi nepravidelnost písma.

¹⁴²⁾ CDB II, č. 381.

¹⁴³⁾ Již V. Vojtěšek, *K otázce historické ceny zakládající listiny hodonínské*, in: V. Vojtěšek, *Výbor rozprav a studií*, Praha 1953, s. 300—310; nově L. Hosák, *Středověká kolonizace dyjskosvrateckého úvalu*, *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica* 42, *Historica* XI, Praha 1967, zvl. s. 26—30; J. Kejř, *Zwei Studien über die Anfänge der Städteverfassung in den böhmischen Ländern*, *Historica* 16, 1969, s. 90—96, a ve stručnější verzi již v článku *Les privilèges des villes de Bohême depuis les origines jusqu'aux guerres hussites (1419)*, in: *Les libertés urbaines et rurales du XIe au XIVe siècle*, *Collection Histoire*, n. 19, Bruxelles 1968, s. 144—146, s pokusem opravit datum listiny z r. 1228 na pravděpodobnější 1238. M. Švábenský, *Hodonín* (vyd. B. Čerešňák a M. Zemek), Brno 1979, zachovával ještě opatrnost v posuzování listiny, jejíž pravost se novými argumenty pokusil prokázat znovu J. Kejř, *O nejstarší listině města Hodonína*, *Studie o rukopisech* 22, 1983, s. 77—86.

¹⁴⁴⁾ Tak např. CDB IV, č. 37: *... tam canonici quam civili (!) iuris auxilio ...*; CDB V/1, č. 426: *... tam in iure temporalí seu civili, quam etiam spiritali ...*

¹⁴⁵⁾ To se týká svědectví o testamentu šlechtice, i když v textu šlo o vlastnictví vsi, CDB IV, č. 128, *omnia bona que habebat in Nemsciz iure civili ...* Listina o tom totiž představuje prohlášení brněnského rychtáře a měšťanů, které bylo zpečetěno městskou pečeti, a užilo také výrazů obvyklých v městském životě.

¹⁴⁶⁾ CDB V/1, č. 167, listina mincmistra Jindřicha Ptáka 1258: *... super universa iura tam civilia tam universalia ...*; CDB V/1, č. 464, privilegium Přemysla Otakara II. pro Zatec 1265:

V tomto smyslu jest interpretovat také výraz *iudicium civile*; jde o městský soud.¹⁴⁷⁾ O tomto pojmu máme vysoce zajímavé svědectví, dokonce s českým překladem. Jde o nepravou listinu, údajně Přemysla Otakara II. jako markrabího moravského z r. 1252, pro kostel sv. Hypolita u Znojma, která je známá ve dvou verzích.¹⁴⁸⁾ Dosavadní literatura přihlédla k prvnímu vyhotovení, které ostatně nepodává původní text a je zpaděláno pozdějšími zásahy příjemce. Druhá verze je padělána podle vzoru první a byla předložena ještě před r. 1259 ke konfirmaci papežské kanceláři.¹⁴⁹⁾ Právě toto falsum obsahuje passus zajímavý v naší souvislosti: *Item civili iudicio, quod mieske prawo dicitur, notarius ecclesie debet presidere et scribere et decimum denarium tollere ad usum ecclesie* ... Můžeme pominout nemožnou výsadu notáře a soustředit se pozorně na údaj o městském právu.

Citovaná věta prozrazuje, že pojem *mieske prawo* v sobě neuzavíral souhrn výsad města a jeho zřízení, nýbrž soustřeďoval se jen k právním oborům, jež bylo možno uplatnit před městským soudem, tedy především soukromé a trestní právo. A odtud se můžeme vrátit k téměř současné listině pro Litomyšl, jejíž údaj o třech součástech právního postavení města lze nyní jasněji vyložit. *Ius fori* značí, jak už bylo řečeno, právo trhu, *iudicii* souhrn oprávnění k samostatnému městskému soudnictví, zatímco *ius civile* se nedá vůbec identifikovat s *ius fori* a jeho obsah se musí interpretovat nejen jako městské právní obyčeje, nýbrž také jako zařazení plnoprávního obyvatelstva do jedné vrstvy s vlastním právním statutem, do vrstvy měšťanů. Pro česká a moravská města je možno přijmout poznatek, že *ius civile* představovalo objektivní právní řád měšťanů — *cives*.¹⁵⁰⁾

V dosavadních výkladech snad překvapovalo, jak málo bylo řečeno o samých kupcích — *mercatores*, jejich právech a účasti na hospodářském životě. Ale naše prameny jsou tu nanejvýše skoupé a hledat analogie v cizích pramenech by bylo víc než nejisté. Nemáme postačující zprávy o *mercatores* či o *ius mercatorum* a není možno sledovat jejich relace k *forum* a k *ius fori*. Právo kupců

... *iudicet omnes causas et singulas iure ibidem consuetudinario et civili* ...; CDB V/2, č. 778, závěť vikáře Salomona 1275; ... *domum, quam iure civili emi et comparavi pro propria (!) peccunia* ...; RBM II, č. 1431, listina města Jihlavy; ... *corporalem induceremus potestatem secundum iura civilia et consueta*.

¹⁴⁷⁾ Zvláště výmluvný příklad lze získat z listiny kláštera sv. Augustina v Koruně na Moravě z r. 1270, CDB V/2, č. 628, v níž převor a konvent kláštera prohlásili, že se dobrovolně vzdávají svého privilegovaného postavení a dávají rozhodnout svůj spor před městským soudem v Třebové: *debitum ... pro quo nos citaverunt et traxerunt ad iudicium civile ... fecimus, quod nos non decebat, propter bonum pacis et formam concordie nostro iuri derogantes ac privilegio comparavimus in Tribovia ante tribunal iudicis*.

¹⁴⁸⁾ CDB IV, č. 244.

¹⁴⁹⁾ Šebánek — Dušková, *Listina v českém státě*, s. 96. Papežská konfirmace CDB V/1, č. 183.

¹⁵⁰⁾ G. Köbler, *Civis und ius civile*, ZRG GA 83, 1966, s. 49.

se však nejspíše i u nás vztahovalo k osobám, jež byly oprávněny se jím řídit, zatímco *ius fori*, jak už bylo ukázáno, se vztahovalo k trhovému místu.

Kupci tvořili vyhraněnou skupinu osob, která nepodléhala pozemkovým pá-
nům a také nikde nejsou ztotožnění s *homines*, ale nepatří ani k měšťanům. Rozdíl mezi *mercatores* a *cives* vyplývá zřetelně z několika pramenů. Je to jednak listina Přemysla Otakara I. z r. 1207,¹⁵¹⁾ ve které vystupují jako svědkové *mercatores*, kteří nemohou být v té době postaveni na roveň měšťanům¹⁵²⁾ už jen proto, že o právním statutu plnoprávných měšťanů nemůže pro tu dobu být řeč. V Kladrubech, jak jsme se již dozvěděli, jsou dosvědčeni *mercatores* ve falešné listině, hlásící se k r. 1212—1213, která však vznikla před r. 1235,¹⁵³⁾ tedy v době, kdy v Kladrubech jsou už dosvědčeni skuteční měšťané — *burgenses*.¹⁵⁴⁾ I z listiny pro Hodonín¹⁵⁵⁾ je zřejmý rozdíl mezi *mercatores* a *cives*. Zatímco *mercatores domum habentes* neplatí clo a při přechodu řeky jen polovinu, je dána *civibus nostris in eadem civitate* svoboda od placení cel na celé Moravě a v Čechách. U kupců není také řečeno, jaký je jejich vztah k Hodonínu, zatímco u *cives* je to výslovně zdůrazněno a osvobození od cel je zcela jinak formulováno. V placení cel je také rozdíl i mezi *mercatores* a *homines* v listině pro klášter oslavanský z r. 1228 i velehradský z téhož roku, kde je povinnost kupců vymezena rovněž přísněji. *Homines* kláštera jsou za určitých okolností týkajících se prospěchu kláštera a *pedagiis et theloneis absoluti*, naproti tomu *mercatores vero solvant quod sui iuris est*.¹⁵⁶⁾ V podobném starším ustanovení již z r. 1222 se povinnost kupců platit clo zdůvodňuje výslovně tím, že pracují pro vlastní prospěch: *nisi sint mercatores eorum publici, qui pro commodis propriis ampliandis laborant, quos a theloneis non absolvimus*.¹⁵⁷⁾

Rozdíl mezi postavením kupců a měšťanů je zřetelně vyjádřen ve svědecké řadě listiny pro starocelský klášter v Lužici z r. 1251, kde jsou uvedeni po klericích a rytířích i *cives* a *mercatores*,¹⁵⁸⁾ přičemž *cives* jsou tu měšťany města Litoměřic. Rozdíl ve stavovském zařazení kupců a měšťanů vyplývá ze všech

¹⁵¹⁾ CDB II, č. 74.

¹⁵²⁾ J. Š e b á n e k — S. D u š k o v á, *Česká listina doby přemyslovské — Listina měst a jejich obyvatel* (autor kapitoly je J. Š e b á n e k), SAP VI/2, 1956, s. 107, sice řadí *mercatores* mezi měšťany, ale podotýká, že chápe tento pojem v širším smyslu.

¹⁵³⁾ CDB II, č. 366; viz výše pozn. 112, kde úvaha o možnosti reálného jádra listiny.

¹⁵⁴⁾ CDB III/1, č. 46; listina pochází z r. 1233.

¹⁵⁵⁾ CDB II, č. 381; k ní podrobnější odkaz výše, pozn. 143.

¹⁵⁶⁾ CDB II, č. 320 a 321. Ustanovení se opakují doslovně i pro klášter rajhradský 1234, CDB III/1, č. 90, v listině, o které už několikrát byla řeč dříve.

¹⁵⁷⁾ CDB II, č. 239; opakuje se v CDB III/1, č. 137, srv. i CDB IV, č. 176. Podobně jsou kupci povinni platit cla ve třech listinách markrabího Přemysla z let 1234—1235, o nichž opakovaně již výše. Tyto listiny tvoří i probranou výjimku v užití výrazu *oppida forensia*, v nichž se však kupci berou v ochranu tak, že zaplatí-li clo, nemají být už dále protiprávně zdržováni.

¹⁵⁸⁾ CDB IV, č. 220.

dokladů zcela zřetelně¹⁵⁹⁾ a nejstarší prameny o *mercatores* předcházejí dokladům o *cives*. Jako *mercatores* vystupují obvykle kupci, jež se věnovali dálkovému obchodu a nebyli svou činností svázáni s určitým místním trhem,¹⁶⁰⁾ i když třeba byli usazeni ve stálém sídle, do něhož se po obchodních cestách vraceli. U nás lze takto uvažovat o zmíněných kladrubských kupcích. Ačkoli by bylo nesprávné popírat zvláštní osobní statut kupců a hospodářskou iniciativu zejména ve směně, přece jen ze sporých našich dokladů se nedá vyvodit jejich rozhodující podíl na vzniku místních trhů; souhlasí to i se zjištěním, že významnější role při vzniku většiny centrálních míst, trhů a měst připadla ne dálkovému, ale blízkému obchodu.

Ve vymezeném rámci našich dosavadních výkladů nebylo možné prozkoumat analyticky všechny jednotlivosti; byli jsme naopak nuceni rezignovat na některé komplexy otázek. Pro historické osvětlení našich trhů by jistě bylo závažné povšimnout si trhového soudnictví, probrat zjistitelné prameny o kupeckých kostelech nebo analyzovat síť obchodních cest či územní dosah jednotlivých trhů. Jsme si také vědomi, že i ve zpracovaném okruhu témat by byla další odstínění možná nebo dokonce žádoucí, ale k tomu by byla vhodnější obsáhlá studie a ne článek. Přesto se chceme pokusit na základě shromážděných údajů a dosažených dílčích výsledků dospět k určitým závěrům.

Jak jsme už upozornili, hrála regální výsost důležitou roli v organizaci trhů. Třebaže nemůžeme provést žádoucí analýzu nejstarších trhů a raných obchodních vztahů, přece jen z dosažitelných zpráv vyplývá, že panovnická ochrana byla směrodatná a že nejvýznamnější trhy se tvořily u základů panovnické

¹⁵⁹⁾ Aspoň stručně jsem rozdíl v postavení obou naznačil v článku *Die verfassungsrechtliche Stellung der Städte und des Bürgertums im böhmischen Staat der Přemysliden*, *Jahrbuch für Geschichte des Feudalismus* 8, 1984, zvl. s. 234. Zde mohu upozornit jen, že veškeré doklady o emancipaci měst a jejich postupném stavovském zařazení vedle šlechty se týkají jen měšťanů a vůbec se na nich nepodílejí obyvatelé trhů.

¹⁶⁰⁾ Už z povahy obchodních zájmů kupců plyne, že se jejich činnost neomezovala prostorem jednoho místa a že jejich cesty směřovaly často do vzdálených míst. Již tzv. Bořivojova donace, CDB I, č. 389, viz výše pozn. 132 a 133, mluví o *mercatores de extraneis partibus*. *Mercatores* také nebyli považováni za domácí obyvatelstvo, nýbrž za *hospites*, jak plyne rovněž z Bořivojovy donace, kde se objevuje i *curia hospitum in medio civitatis Prage*, nebo ve falsu na jméno Soběslava I. pro kostel vyšehradský, vzniklé ve 13. století, CDB I, č. 393, kde *curia hospitum mercatorum*. O širokých obchodních zájmech svědčí i záruky bezpečnosti cizích účastníků výročních trhů, srv. CDB III/1, č. 44, s ustanovením výročního trhu v Kladrubech, kde panovník bere ve svou ochranu *venientes cum mercimoniis de diversis partibus terrarum et recedentes*. I na trh o sv. Petru a Pavlu v Rajhradě, CDB III/1, č. 90, viz. pozn. 112, ... *ex diversis regionibus* ... *populi multitudo confluit*. Dalšími podrobnostmi o právech, postavení či obchodních cestách a činnosti kupců, kterým byla ostatně věnována větší pozornost v zahraniční literatuře, bohatší na pramenné údaje, než máme k dispozici my, není potřeba se v naší souvislosti už zabývat.

moci,¹⁶¹⁾ někdy pak i u opevněných klášterů. V době mohutné sídelní vlny ve 13. století byla regální výsost už tak rozvinuta, že panovníkův souhlas byl bezpodmínečně nutný k založení nového nebo přemístění existujícího trhu. Právo trhu se přitom dosti rychle rozšiřovalo na celé tržní sídlo, takže se stalo právem vztahujícím se k obvodu místa. Tím dosáhla místa konání trhů také zvláštního postavení, které je právně povznášelo nad obyčejné vsi.

Propůjčení trhového práva nebylo určeno obci trhového místa; to bylo vyhrazeno jen pro královská města. Trhová privilegia měla vždy příjemcem pána místa, který usiloval o vzestup svého panství a snažil se rozhojnit své příjmy o trhové poplatky.¹⁶²⁾ Nejenom hospodářské podmínky trhového sídla, píle a schopnost obyvatelstva zúčastnícího se trhu a regální výsost panovníka, který také prosazoval své finanční zájmy, nýbrž i úsilí duchovních nebo světských vrchností o povznesení jejich ekonomického prospěchu musí být bráno v potaz při veškerých úvahách o trzích.

V pramenech se objevují označení pro taková trhová místa, jež nebyla v královském majetku a jímž bylo trhové právo propůjčeno od panovníka. Terminologické rozlišení nebylo dlouho upevněno, a proto se mohla zjistit i zcela anomální označení, jako např. *burgi forenses* 1238 nebo *civitas forensis* 1275, která se obecně nevžila. Ale také jiná označení náleží jen určitým obdobím nebo diplomatickým okruhům, jak jsme to mohli pozorovat na výrazu *oppidum forense* nebo jiným způsobem na výrazu *locus forensis*. Terminologické kolísání nedovoluje spolehlivě rozlišit další odstupňování mezi místy označenými různými výrazy, což je ztíženo i tím, že udělené výsady nebyly všude shodné.¹⁶³⁾

¹⁶¹⁾ J. Ž e m l i č k a, *Přemyslovská hradská centra a počátky měst v Čechách*, ČSCH 26, 1978, zvl. s. 580 ns, prokázal, že nejvýznamnější hospodářská centra s rozvojem trhů a posléze proměnou ve skutečná města se vyvíjela u panovnických hradských center; tamtéž citována i rozsáhlá literatura o vázanosti starých trhů k panovnickým hradům. Jako paralelu k našim poměrům je možno uvést rozvoj trhů v německém teritoriu ze starší ještě doby, srv. P. G r i m m, *Zu ottonischen Märkten im westlichen Mittelbe und Saalegebiet*, in: *Vor- und Frühformen I*, s. 332 ns, který vyvozuje, že se jednoznačně projevuje vazba vznikajících trhů na místa s královským majetkem. W. S c h l e s i n g e r, *Vorstufen des Städtewesens im ottonischen Sachsen*, in: *Die Stadt in der europäischen Geschichte — Festschrift Edith Ennen*, Bonn, 1972, s. 243, ukazuje, že se trhové zřízení rozvinulo nejdříve u královských hradů. I když nelze přenášet tyto poznatky bez výhrad přímo na naše poměry, přece jen vývody Ž e m l i č k o v y ukazují, že ani u nás nebyl celkový trend jiný.

¹⁶²⁾ H. P l a n i t z, *Frühgeschichte der deutschen Stadt*, ZRG GA 63, 1943, s. 76. Ukazuje se ostatně, že feudální vrchnosti neměly ještě dostatečně jasno, jakých hospodářských předpokladů je třeba k vytvoření řádně prosperujícího trhu, a že se proto objevují i nezdařená založení, jak ukázal K. J u n g h a n n s, s. 141. U nás na podobné případy poukázal J. Ž e m l i č k a, *Nezdařená městská založení v Čechách ve 13. století*, *Hospodářské dějiny* 4, 1979.

¹⁶³⁾ Stačí poukázat na rozsah trestního soudnictví, když vrchnosti venkovského města nebylo uděleno právo rozhodovat o hrdelních zločinech, jak tomu bylo 1262 v Hněvkovicích, CDB V/1, č. 359, naproti tomu 1261 v trhových vsích Miletín a Chomutov jí patřilo *cum omni integritate iuris iudiciorum, patibulo scilicet et trunco*, CDB V/1, č. 265.

Nedopustíme se proto snad chyby, když nebudeme dále právně rozlišovat mezi lokalitami označenými těmito výrazy a když je zařadíme prostě do téhož typu zřízení „trh“, jehož postavení bylo odlišné¹⁶⁴⁾ na jedné straně od vsí a na druhé od měst. Tato kategorizace musí ovšem přihlídnout k různým přechodným formám, které závisely na poloze a hospodářské způsobilosti místa a rozsahu propůjčených práv. Jsme si plně vědomi, že typ trhového sídla zaujímal širokou stupnici od jednoduchých vsí s trhem až k rozličným sídlištím, vybaveným dosti významnými výsadami, a dokonce i opevněním, která se blížila již skutečným městům.

Trh tvořil jeden z nejdůležitějších městotvorných elementů a cesta od trhu k městu byla už vyličená pro některé oblasti.¹⁶⁵⁾ Je však třeba bedlivě přihlížet k možnostem rozvoje každé lokality, protože trh se nerozvíjel v město automaticky.¹⁶⁶⁾ Jen z některých trhů vznikla skutečná města, kdežto jiné trhové lokality setrvaly jen na tomto stupni nebo dokonce poklesly na pouhé vsi.¹⁶⁷⁾ K tomuto tvrzení tvoří české a moravské poměry přesvědčivou ilustraci. Nejvýznamnější křižovatky dálkového obchodu a centra řemeslné produkce a směny s rozsáhlým okruhem blízkého trhu se tvořily u panovnických sídel a důležitých hradů a povýšily až na královská města.¹⁶⁸⁾ Naproti tomu trhy podléhající nižším feudálům dosáhly podobného významu jen ve výjimečných případech.

¹⁶⁴⁾ Totéž zřízení měly též trhy v bavorsko-rakouském území, s. W. Schlesinger, *Zur Gründungsgeschichte von Freiburg im Breisgau*, in: *Freiburg im Mittelalter*, Bühl/Baden 1970, s. 27. Pro naše poměry smíme připomenout falsum pro klášter Hradisko, viz výše pozn. 17, které vzniklo až v době zcela rozvitého městského zřízení a rozlišovalo tři kategorie sídlišť: *villas, fora, civitates*.

¹⁶⁵⁾ Z četné literatury postačí uvést jen některá díla: O. F e g e r, *Auf dem Wege vom Markt zur Stadt — Untersuchungen zu den älteren Marktrechten des Bodenseeraumes*, *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins* 106, Neue folge 67, 1958, s. 1—33; Traute E n d e m a n n, *Markturkunde und Markt in Frankreich und Burgund vom 9. bis 11. Jahrhundert*, Konstanz — Stuttgart 1964. Cenu neztrácí R. S o h m, *Die Entstehung des deutschen Städtewesens*, Leipzig 1890, i když už dávno nelze přijímat jeho kategorický soud, s. 15, že trhové právo je jediným pramenem, z něhož vzniklo městské právo. Klasická zůstává už výše citovaná kniha S. R i e t s c h e l, *Markt und Stadt*, cenné podněty podávají rovněž už citované práce W. S c h l e s i n g e r a, zvl. *Forum, Villa Fori, Ius Fori*, a *Der Markt als Frühform der deutschen Stadt*. Z poněkud jiných hledisek přistoupil k otázce J. B a k a l a, *Monopolizace tržních vztahů a mílové právo v městech severní Moravy a Opavska do počátku 15. století*, *Časopis Slezského muzea*, série B 22, 1973, s. 114—133.

¹⁶⁶⁾ Srv. formulaci W. S c h l e s i n g e r a, *Der Markt als Frühform*, s. 269: „Es zeigt sich also, dass der Markt allein keine stadtbildende Kraft gehabt hat, sondern dass andere Momente hinzukommen mussten.“

¹⁶⁷⁾ W. S c h l e s i n g e r, *Forum*, s. 302.

¹⁶⁸⁾ To se mohlo stát i plynule, aniž bylo možno postihnout v pramenech okamžik povýšení na město. J. Ž e m l i č k a, *Přemyslovská hradská centra*, pečlivě odlišoval stupeň významu zkoumaných lokalit. Příklady z Německa u W. S c h l e s i n g e r a, *Der Markt als Frühform*, zvl. s. 286 ns.

Malé trhové osady na venkově, jejichž hospodářský dosah zahrnoval jen nejbližší okolí, zůstaly nejčastěji v kategorii „trhů“, demograficky se sotva odlišovaly od vsí a v tomto podřadném stavu přetrvaly bez podstatných změn celá staletí. Lineární rozvoj trhu v město právě tak jako tolikrát předpokládaná městská role trhové vsi se nedá pro české země obecně prokázat.

Märkte und Marktsiedlungen in Böhmen und Mähren

Jiří Kejř

Zusammenfassung

Seit den ersten Anfängen eines organisierten Lebens existierten auf unserem Territorium Märkte, aber aus den lückenhaften Quellen erfahren wir über sie nur wenig. Erst das allmähliche Anschwellen schriftlicher Berichte, Chroniken und vor allem Urkunden erlaubt es, vom 12. Jahrhundert an verlässlichere Berichte über lokale Märkte vorzufinden, und nach und nach tauchen auch die Umrisse ihrer Organisationsformen und Ordnungen sowie der Interessen des Herrschers und der niederen Feudalherren an ihrer Prosperität auf.

Die Erkenntnis unserer Märkte, die Ausweitung ihres Netzes und Statuts hängt in beträchtlichem Maße von einer richtigen Interpretation der Sprache der Quellen ab, wo sorgfältig nicht nur die Ausdrücke zur Bezeichnung des Marktes, sondern auch die chronologischen Schichten seiner Entstehung, die territoriale Ausweitung und die Herkunft der diese Ausdrücke enthaltenden Quellen zu berücksichtigen sind. In engem Zusammenhang damit steht die institutionelle Einbeziehung der Märkte in das Siedlungsnetz, ins Wirtschaftsleben sowie ihre Stellung im Vergleich mit dem schlichten Dorf und seit dem 13. Jahrhundert auch mit den aufstrebenden Städten. Es zeigt sich, daß der grundlegende Termin *forum* an sich mehrdeutig ist, da er sowohl den Handel, als auch den Marktplatz, ferner die vom Markt an die Obrigkeit abgeführte Gebühr und schließlich sogar das Statut der gesamten Marktlokalität erfaßt. Angesichts der unstabilisierten Terminologie stoßen wir auch auf zahlreiche Ausdrücke, die in Verbindung mit dem Adjektivum *forense* den wirtschaftlichen und statutarischen Charakter der Siedlung betonen.

Die Verbindung *locus forensis* taucht am häufigsten in der Epoche Wenzels II. auf und darf nicht mit dem Stadtbegriff verwechselt werden; übrigens verliert sie sich im Laufe der Zeit aus den Quellen. Eine komplizierte Frage ergab sich mit dem Begriff *burgus*, den die Literatur aufgrund einiger mährischer Quellen als Parallele zur Bezeichnung *villa forensis* ansah und eine Bestätigung für diese Gleichheit in der vereinzelter Bezeichnung *burgi forenses* suchte. Diese Vermutung vermag einer kritischen Analyse der einschlägigen Quellen überhaupt nicht standzuhalten und darf nicht im Sinne einer Marktsiedlung

interpretiert werden. Völlig vereinzelt kommt auch der Termin *civitas forensis* vor, woraus nur auf die Marktlokalität, nicht jedoch auf ihre Stadtordnung geschlossen werden kann. *Oppidum forense* kommt in drei Wellen vor: zum erstenmal in drei zeitlich wie sachlich zusammenhängenden Urkunden des Markgrafen Přemysl aus den Jahren 1234—1235, wo diese Bezeichnung Ausdruck der Suche nach einer geeigneten Benennung ist, zum zweitenmal mit beträchtlichem Zeitabstand in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhundert verwenden Urkunden kirchlicher Institutionen diese Bezeichnung und erst in der dritten Phase, im 14. Jahrhundert, wird sie in der königlichen Kanzlei gang und gäbe und bringt so den Charakter der Lokalität zwar als Marktzentrum, aber mit nur unvollständigen Stadtrechten zum Ausdruck.

Am öftesten stossen wir in den Quellen auf den Begriff *villa forensis*. Aus bestimmten Andeutungen in den unklaren Wendungen der betreffenden Quellen schloß man, daß die Marktsiedlungen eigentlich bereits Städte waren; dies wird allerdings durch die Verfolgung der Frequenz des Begriffes in den Quellen und durch die Feststellung seines Verhältnisses zum schlichten Dorf und zur institutionellen Stadt widerlegt. Es zeigt sich, daß die Urkunden sorgfältig die statutarischen Stufen all dieser Gattungen von Lokalitäten unterscheiden und dass sich sogar auch in unklaren Fällen durch eine Analyse der Texte solcher Urkunden und der in ihnen erwähnten Institutionen ein deutlicher Unterschied ergibt. Die vollberechtigten Einwohner von Städten heissen *cives*, dieser Titel wird aber niemals Einwohnern von Märkten zuerkannt, die *habitatores*, *locani* und in den allermeisten Urkunden bloss *homines* genannt werden. Die Bewohner von Marktsiedlungen bleiben demnach noch immer Untertänige ihrer Obrigkeiten und ihnen stehen die Stadtbürgerprivilegien nicht zu.

Die Frequenz der Begriffe zur Bezeichnung von Märkten und Marktsiedlungen läßt sich nur in jenen Urkunden nachweisen, die in der königlichen Kanzlei entstanden oder die zwar königlich sind, in denen aber das Dorf eines niederen Feudalherrn zu einer Marktsiedlung erhoben oder ein solcher Ort aus königlichem Besitz in die Hand eines niederen Feudalherrn überführt wird. Die eigentlichen königlichen Märkte haben keine solche Bezeichnung. Dies ergibt sich aus dem Marktregal des Herrschers, der die Marktrechte anderen Personen erteilen konnte, auf seinen eigenen Gütern über diese jedoch frei verfügte.

Die Marktsiedlungen waren mit dem Marktrecht — *ius fori* — ausgestattet, das aber in anderem Sinn auch das Recht der Obrigkeit zur Einhebung von Marktgebühren bedeuten konnte. Das *ius fori* galt auch in den Städten, dort gelangten aber überdies weitere wichtige Rechtsbereiche zur Geltung: das *ius civile*, das den rechtlichen Status der Bürger bezeichnete, und das *ius iudicii*, also das Recht zur Entscheidung von Prozessen in vermögens- und strafrechtlichen Angelegenheiten vor dem Stadtgericht. Die Bewohner von Marktsiedlungen hatten diese zwei Rechte nicht, und sofern ein Privileg über die Gerichtsbarkeit erteilt wurde, war sein Adressat immer nur der Herr des jeweiligen Ortes, keineswegs die Marktsiedlung selbst.

Obwohl eine wichtige Rolle in der Handelswelt den Kaufleuten — mercatores — zufiel, die sich dem Fernhandel widmeten, war für die Entstehung der Märkte doch der das Einzugsgebiet des Marktzentrums betreffende ortsnahe Markt wichtiger. Dieser ortsnahe Markt war auch ein stadtbildendes Element, das allein an sich zur Entstehung einer vollberechtigten Stadt nicht ausreichte; es bedurfte weiterer Voraussetzungen für die Ausgestaltung der Stadt im rechtlichen Sinn mit uneingeschränkter Stadtordnung. Der Markt entwickelte sich nicht automatisch zu einer Stadt.

Abschliessend kann also gesagt werden, daß der Markt oder die Marktsiedlung zwar eine Lokalität mit zentraler Funktion für die nahe Umgebung war, wodurch sich eine solche Lokalität infolge ihrer ökonomischen Rolle und Rechtsstellung von den schlichten Dörfern unterschied, aber weder Stadtstatut, noch Stadtprivilegien besass. Zwischen den Marktsiedlungen und den wahren Städten bestand ein institutioneller Unterschied, der ihre gegenseitige Verwechslung nicht gestattet.